

Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme

Ahmet K. Han*

Öz

Afganistan'a ilişkin analizler genellikle bu ülkenin önemini kendiliğinden bir veri olarak kabul etmekte veya konunun jeopolitik, jeostratejik yönüyle ilgilenmemeyi tercih etmektedirler. Bu çalışma adeta bir önkabul haline gelmiş olan Afganistan'ın önemini jeopolitik çerçevede incelemek ve bu biçimde Afganistan'ın uluslararası sistem üzerinde geçmişte ve bugün oynadığı rolü anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken ülkeye yapılan iki süpergüç müdahalesini, SSCB'nin Afganistan'ı işgali (1979) ile 11 Eylül olayı sonrası ABD ve NATO'nun Afganistan'a müdahalesi (2001), merkeze alarak bu her iki müdahaleyi uluslararası ortamın koşulları, aktörlerin öncelikleri, bölgesel tepkiler ve müdahalelerin uluslararası sistem üzerindeki etkileri açısından incelemektedir. Afganistan'ın jeopolitik konumunun tahlili açısından söz konusu inceleme ve karşılaştırma Afganistan'ın coğrafyasının, siyasal kültürünün, demografisinin kimi unsurlarını ön plana çıkararak yapılmaktadır. Ancak çalışma ne bu iki müdahalenin eksiksiz bir tarihsel anlatısı olmak iddiasındadır, ne de temelde Afganistan'ın siyasal, ve kültürel yapısının tüm yönlerini tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Çalışma bu haliyle jeopolitik kavramını merkezine alarak analiz etmekte, karşılaştırmalı bir jeopolitik tahlil çerçevesinde motivasyonları ve uluslararası sistemde yarattıkları etkiler çerçevesinde iki müdahaleyi karşılaştırmak suretiyle siyasal gerçekçi kuram çerçevesinde bir jeopolitik tahlil örneği vermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda jeopolitik yönleme ilişkin bölümün baştan bir kuramsal çerçeve olarak tartışmaya açılmadan öncelikle SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinin ele alınması tercihinin nedeni jeopolitik tahlile ilişkin kuramsal çerçeve çizilirken konunun bir arka plan sahibi kılınması yöntemiyle soyut kavramların uygulamadaki anlamlarının daha anlaşılır kılınmasıdır. ABD müdahalesine ilişkin bölüm bu bölümün arkasına alınarak söz konusu soyut kavramsallaştırmaların ve jeopolitik analiz yönteminin çerçevesinin, yine vaka üzerinden, tam olarak ortaya koyulmasına, böylelikle kullanılan kavramların ve önerilen çerçevenin serimlenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, ABD, SSCB, NATO, ISAF, Sürekli Özgürlük Operasyonu, Jeopolitik, Jeostrateji, Uluslararası Sistem.

The Soviet Invasion and Enduring Freedom: A Comparative Geopolitical Analysis of Superpower Interventions in Afghanistan and Their Impact on the International System

Analyses on Afghanistan often assume the importance of this country as given or prefer not to deal with the geopolitical, geostrategic aspect of the issue. This study aims at analyzing this widely-accepted importance of Afghanistan within a geopolitical framework and by doing so understanding Afghanistan's role and impact on the international system in the past and today. It analyzes the two superpower interventions to the country, the Soviet invasion (1979) and September 11 and US and NATO intervention (2001) and examines both of these interventions regarding the international context, the priorities of the actors, regional responses and the impact of the interventions on the international system. To understand Afghanistan's geopolitical location, this article takes into account factors such as

* Dr., Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Ahmet K. Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme",

Ortaadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, ss. 57-95.

the country's geography, political culture and demography. However, this is neither a full historical account of these two interventions nor it aims to discuss all aspects of Afghanistan's political and cultural structure. This study takes the concept of geopolitics at its center and through a comparative geopolitical analysis it compares the motivations and the political impact of the interventions on the international system within a political realist framework. In the paper firstly Soviet Union's intervention to Afghanistan is discussed before a theoretical discussion on geopolitics is made. The aim behind this is to give a background first where concepts could be understood much clearly when put into practice. Later the part on US intervention follows aiming again at presenting the conceptualization and framework of geopolitical analysis through the case study.

Keywords: Afghanistan, USA, Soviet Union, NATO, ISAF, Opera

الاحتلال السوفياتي والحرية الدائمة : دراسة جيوبوليتيكية مقارنة حول تأثير تدخل القوى العظمى في أفغانستان على النظام الدولي

أحمد هان

خلاصة

ان التحليلات التي تتناول المواضيع المتعلقة بأفغانستان تكفي عادة بالإشارة الى اهمية هذا البلد ولا ترجح الخوض في الموضوع من النواحي الجيوسياسية او الجيوستراتيجية. وهذا النوع من البحث اضحى شبه عادة لدى الباحثين الذين يرجحون اعطاء مفهوم للدور الذي تلعبه أفغانستان وأثر هذا الدور في النظام العالمي سواء في الماضي او في الحاضر.

وعندما يتناول كاتب هذا المقال الموضوع بالبحث، فإنه يركز على أحداث مهمة مثل تدخل قوتين عظميين في أفغانستان مثل احتلال الاتحاد السوفياتي لهذا البلد في عام 1979 وتدخل الولايات المتحدة الأمريكية وحلف شمال الأطلسي في أفغانستان بعد أحداث الحادي عشر من ايلول/ سبتمبر 2001 ، ليخلص من ذلك الى دراسة التدخلين من زاوية ظروف الوسط الدولي واولويات الاطراف المتدخلة وردود الفعل الاقليمي حوله وتأثير ذلك على النظام الدولي. ان هذه الدراسة المقارنة تتناول تحليل الوضع الجيوسياسي لأفغانستان مع ابراز عوامل الموقع الجغرافي لأفغانستان وثقافته السياسية وعناصر تركيبه الديموغرافي. غير ان الباحث ليس في معرض ادعاء كونه يعطي تحليلا تاريخيا متكاملًا للتدخلين، مثلما لا يستهدف فتح باب النقاش حول التركيبة السياسية والثقافية لأفغانستان من كافة جوانبه. ان هذا المقال بوضعه الحالي يعمل على ان يجعل مفهوم عبارة "الجيوسياسي" محورا لدراسته، لينطلق من ذلك الى تحليل هذا المفهوم بهدف تقديم نموذج لتحليل جيوسياسي في اطار نظرية سياسية واقعية للتأثيرات التي احدثها التدخلان والعوامل المؤثرة فيه. وفي هذا الاطار فان سبب تفصيل الباحث تناول موضوع تدخل الاتحاد السوفياتي في أفغانستان قبل الولوج في القسم المتعلق بأسلوب الدراسة الجيوسياسية، هو اعتقاد الباحث بأنه عند رسم اطار تنظيمي يتعلق بالتحليل الجيوسياسي، فإنه يمكن جعل مفاهيم المبادئ النظرية اسهل فهما وادراكا عند البحث التطبيقي للمفاهيم المجردة بغية إعطاء خلفية ملموسة للموضوع. وقد جعل القسم المتعلق بتدخل الولايات المتحدة الامريكية يلي دراسة هذا القسم بغية الإظهار التام لإطار المفاهيم المجردة واساليب التحليل الجيوسياسي بالاستناد على الوقائع المشخصة.

الكلمات الدالة : أفغانستان ، الولايات المتحدة الامريكية ، الاتحاد السوفياتي ، حلف شمال الاطلسي ، قوات المساعدة الدولية لإرساء الأمن.

“Ne kadar şanssız bir ülke”¹

Zamanın Almanya dışişleri bakanı Joschka Fischer, 27 Kasım 2001 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) himayesinde gerçekleştirilen Bonn Konferansında yaptığı açılış konuşmasında şöyle diyordu: “Barış içinde, istikrarlı bir Afganistan, tüm bölgenin barış ve istikrarının kalbidir”.² Fischer’in ifadesi aradan geçen dokuz yıldan sonra bugünlerde uluslararası ilişkilere dair üzerinde en yaygın konsensüs sağlanmış söylemlerden biri, belki de en önde gelenidir. 11 Eylül olaylarına tepki olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Afganistan’da başlattığı Sürekli Özgürlük Operasyonu’nun (OEF-*Operation Enduring Freedom*), 19 Eylül 2001’de ABD Hava Kuvvetlerinin yüz adet savaş uçağını bölgeye kaydırmasıyla başlamasının ellibirinci gününde söylenen bu sözün, onuncu yıla girerken halen erişilememiş bir hedefi ifade ediyor olması muhtemelen ki bir başarı göstergesi kabul edilemez. Gerçekten de bölgede barış ve istikrara yönelik temel risk halen Afganistan’da süregiden çatışmalardır. Aradan geçen, neredeyse on yıllık zaman diliminde söz konusu riskin düzeyinin ne derece küçüldüyse bugünlerde halen, sadece bölgeye ilişkin değil, uluslararası genel güvenliğin geleceğine dair de temel soruyu oluşturmaktadır.

Ancak kabul etmek gerekir ki, Afganistan’ın uluslararası güvenlik mimarisi için ne ifade ettiğine ilişkin, veya niçin bugün için uluslararası genel güvenliğin geleceğine dair en önemli riski teşkil ettiği hakkında, ilk bakışta aşikar bir cevap kendiliğinden varsayılmaz. Nihayetinde bahsettiğimiz, 27 Nisan 1978’de, komünist eğilimli Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) tarafından gerçekleştirilen Saur Devriminin³ ardından, 1979 Aralık ayının son günlerinde Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalinden bu yana otuziki yıldır süren bir savaşta gittikçe fakirleşmiş, altyapısı tarumar olmuş bir ülkedir. Afganistan’ın jeopolitik anlamını ve burada süregiden mücadelelerin uluslararası sistem üzerine etkilerini incelemeye başlarken ilk olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) Afganistan’ı işgali (1979) üzerinde durarak, o günün uluslararası sisteminin dengeleri dahilinde müdahalenin anlamını ortaya koymaya çalışacağım. Böylelikle Afganistan’ın Soğuk Savaş’ın sonunda kazandığı jeopolitik önem ve bunun kaynaklarını ortaya koyacağım.

- 1 10 Eylül 2001’de Ahmed Şah Mesud’un Suikaste kurban gittiğini öğrendiğinde Hamid Karzai’nin söylediği ifade edilen bu sözleri Coll, Karzai’nin kardeşinden aktarmıştır. Steve Coll, *Ghost Wars*, (London: Penguin Books, 2004), s. 584, dipnot 16.
- 2 Joschka Fischer, “Speech by Joschka Fischer, Minister for Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany, opening the UN-talks on Afghanistan at Bonn (Petersberg)”, 27 Kasım 2001.
- 3 Bu adla anılmasının nedeni Devrimin Farsi Takvime göre ikinci aya denk gelen “Saur” veya “Sawr” ayında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu ay kabaca 21 Nisan ile 21 Mayıs tarihleri arasını kapsar. Çalışmanın bundan sonrasında bu olayı Nisan Devrimi olarak isimlendireceğim.

SSCB'nin Afganistanı İşgali: Ekim 1979

Bir dönemeç niteliği taşıyan 1970'lerin sonunda 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla son bulacak olan Soğuk Savaş, yokuş aşağı diye nitelenebilecek süratli bir döngüye girmişti. Ocak 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin terkettiği İran, 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmüştü. İran'daki bu gelişme tam da Afganistan'da ADHP'nin yönetime el koymasının ardından, Soğuk Savaşın dengeleri açısından rekabet odağına, Avrupa-Atlantik bölgesine, yakın ve başka nedenlerle birlikte esas olarak sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarıyla merkezdeki güç mücadelesinin dengelerine doğrudan etkili olma potansiyeli bulunan bir ülkede gerçekleşiyordu. Aynı dönemde, ABD için Vietnam Savaşı'nın başarısızlığının utancının, bunun getirdiği görece güvensizliğin ve iç bölünmelerin çok taze olduğu da hatırdan tutulmalıdır. Tahran ve İslamabad'daki ABD elçiliklerine yapılan saldırılar ABD'de mevcut, dış politikada sürekli prestij ve zemin kaybetme hissini körüklemiştir.⁴ Bu gelişmelerin ardından gelen Afganistan'ın işgali ABD kararlıcılarında derin kaygı yaratmıştır. Bu durum ABD'de bir zamandır mevcut bulunan SSCB karşısında pasif kalındığı hissini körüklemiştir. Hatta ABD dış politikası üzerinde etkili yorumcuların bir bölümü, SSCB'nin askeri müdahaleyi bir opsiyon olarak rahatça kullandığını bunun önemli nedeninin ise ABD'nin pasif kalacağına dair duyduğu güven ile ilgili olduğunu belirterek, SSCB'nin bu meydan okumasının askeri tehditle karşılanması gerektiği yönünde kanaat beyan etmişlerdir.⁵

4 Söz konusu gelişmeler ABD içinde Sovyetler Biliği karşısında güvenlik bakımından bir zaaf penceresi dönemine (*window of vulnerability*) –SSCB'nin bir önlüyici saldırı ile ABD'yi topyekün teslim olmaya zorlayacak kadar teknolojik ve maddi nükleer gü üstünlüğü elde ettiği bir döneme- girildiği tartışmasının açılmasına zemin hazırlamıştır. Kimi yorumculara göre bu kolay akılda kalan kavram Reagan'a carter dönemini ve özellikle SALT II Anlaşmasını eleştirmekte bir iletişim avantajı oluşturmuştur. Büyük ölçüde yeni-muhafazakar hareketin o günkü temsilcilerinin oluşturduğu “B Takımı”nın hazırladığı aynı isimle anılan raporlar, CIA ve Pentagon’u Sovyetler’in askeri kapasitesini eksik ve olduğundan zayıf göstermekle eleştirmiştir. Bununla birlikte bir sonraki onbeş yılın olayları bu Rapor ve kavramsallaştırmaların bir hayli abartılı ve gerçekçilikten uzak olduğu yönünde şüphelere hak verecek nitelikte olmuştur. Ancak, Reagan’ın başkanlığa seçilmesini ardından B Takımı üyeleri yönetimde etkin konuma gelmiş ve Soğuk Savaş’ın son on yılı ve Afganistan Savaşı onların strateji ve anlayışlarının yönetiminde geçmiştir. B Takımı Raporları ve süreç ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Anne Hessing Cahn, “Team B. The Trillion-Dollar Experiment I”, *Bulletin of the Atomic Scientist*, Cilt.: 49, No. 3, (Nisan 1993), ss. 22, 24 – 27 ve John Prados, “Team B. The Trillion-Dollar Experiment II”, *Bulletin of the Atomic Scientist*, Cilt. 49, No. 3, (Nisan 1993), ss. 23, 27-31. Zaaf penceresi terimi, tanımı ve kullanımı ile ilgili bir eleştiri için bkz. Michael Kramer, “Reagan’s Own Window of Vulnerability”, *New York Magazine*, 2 Kasım 1981, ss. 18 – 20.

5 Kaw, SSCB'nin askeri müdahale patemini incelerken Sovyetlerin kendi kazanımı olarak gördüğü ülkelerdeki rejimleri korumak için müdahale ederken, rekabet alanı olarak adlandırılabilen bölge-lerde –ABD ile etkinlik için çekiştiği bölgelerde- veya Batı bloğuna dahil ülkelere ilişkin olarak güç kullanmaktan kaçındığını belirtmektedir. Bu noktada; “[Z]orlayıcı bir Amerikan politikasının Sovyet müdahalecilikliğini engellediği” gözlemlenmektedir. Çalışmaya göre her ne kadar; “Moskova zamanla [doğrudan askeri] müdahaleye biraz daha yakın hale gelmişse de” bunun nedeni, SSCB'nin Soğuk Savaş içinde daha agresif bir müdahale politikasına yönelmesinden çok Sovyetlere bağımlı rejim ade-

Aynı dönem, Sovyetler Birliği açısından da sistemin dengelerinin nahoş biçimde oynamakta olduğu bir zamana denk gelir. Mısır ve İsrail arasında *Camp David* Mutabakatlarını takiben 26 Mart 1979'da imzalanan Barış Anlaşması SSCB'nin Orta Doğu dengeleriyle ilgili güvensizliğini arttırmıştır. Bu Anlaşma Sovyet dış politikası için büyük bir hayal kırıklığıydı. Nihayetinde Enver Sedat, Anlaşmaya imza koyarak, Sovyet dış politikasının Orta Doğu'daki en önemli başarısı addedilen Mısır'ın Doğu Bloğuna yakınlaştırılması sürecini tam tersine çevirmiş oluyordu.⁶ Sovyetlerin, henüz Çin'in ABD ile ilişkilerinde yakınlaşma politikasına dönüşünün rahatsızlığını da hazmedemediği bu dönemde, Afganistan'da mevcut yönetimin doğrudan Sovyet askeri varlığı ile garanti altına alınmazsa yaşayamayacağına dair korkular ve Hafızullah Amin'in Sovyetler Birliğine bir "Sedat manevrası çekebileceği"⁷ yönündeki kaygılar Sovyet Politbürosu'nun Afganistan'ı işgal etmek yönünde karar almasını etkilemiştir.

Tüm bu faktörlerin üzerine, Soğuk Savaşın her iki süpergücü açısından İran devriminin yarattığı kaygının da göz önüne alınması gerekir. ABD açısından İran daha çok satrançta kaybedilen bir kaleydi. Yeni rejimin siyasi karakteri, ABD açısından, İslami doğasından ziyade, bağımsız tercihleri ve ülkeyi Şah döneminin klasik ABD yanlısı pozisyonundan oynatmasıyla stratejik bir kayıptı. SSCB adına durumun daha vahim ve varoluşsal bir yanı olduğu söylenebilir. İran'ın yeni rejiminin İslami karakterinin, İran'a komşu olan Sovyetlerin

dindeki artışla ilgili gibidir. Marita Kaw, "Predicting Soviet Military Intervention", *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt. 33, No.3, (Eylül 1989), ss. 402 – 429. Kaw'ın çalışmasında 1980'lerde SSCB'nin askeri müdahale eğiliminin azaldığına vurgu yapılmaktadır. *Bkz.* a.g.e. S. 429 Bu vurgu Reuveny ve Prakash'ın Afganistan savaşının SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi üzerinde belirleyici rol oynadığı yönündeki varsayımlarını desteklemektedir denebilir. Zira seksenlerde söz konusu eğilimin azalmasına ilişkin sistemik/yapısal veya liderlikle ilgili bir açıklamanın tek başına yeterliliğini savunmak kolay değildir. Bu nedenle eğilimin azalışında, anılan dönemde Afganistan'da yürütülen savaşta başarısızlıkla ilintili olması akla yatkındır. *Bkz.* aşağıda dipnot 9.

- 6 Camp David ile başlayan süreç Doğu Bloğunda genel bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Şam'da yapılan bir görüşmede Mısır – İsrail barışına ilişkin olarak Jivkov, Arafat'a "Sedat'ın ayrılıkçı anlaşması" ifadesini kullanmıştır. *Bkz.* "Minutes of Conversation between Todor Zhivkov and Yasser Arafat" 22 Nisan 1980 (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topicid=1409&fuseaction=va2.document&identifier=185CF428-423B-763D-9E34D0BA8D62816&sort=Collection&item=Soviet%20Invasion%20of%20Afghanistan>, (erişim tarihi: 17 Aralık 2010) Aslında, SSCB'nin kendisine İsrail'den Sina'yı geri almakta kullanabileceği, en azından İsrail'i barış görüşmelerine ikna etmek yönünde etki yapacağını umduğu, "saldırı silahlarını" satmayacağına veya bir savaşta ona doğrudan yardımcı olmayacağına ikna olan Sedat'ın Temmuz 1972'de Sovyet danışmanlarını, "Şeytan ile ittifak politikası, Şeytan için daha avantajlı olduğu noktaya kadar ıtiraz edilebilir değildir", ifadesiyle ülkelerine geri gönderdiği düşünülürse başta SSCB Doğu Bloğunun verdiği tepkideki şaşkınlık, habersiz yakalanmışlık veya ihanete uğramışlık tepkisi çok da anlaşılır değildir. Bu noktada daha o gündün sürecin sonunun bir Mısır-İsrail barışında sona erme ihtimalinin seslendirilir hale geldiği dikkate alınmalıdır. Sedat'ın sözleri ve bu yönde yorumlar için *bkz.* "Middle East: The Soviet Flight from Egypt", *Time*, 31 Temmuz 1972.
- 7 Bu kaygıyı dile getiren, 1970'lerin sonunda KGB'nin Tahran Büro Şefi olarak görev yapan, eski KGB Dış İstihbarat Şefi, General Leonid Shebarshin'dir. Odd Arne Westad, "Concerning the Situation in 'A': New Russian Evidence on the Soviet Intervention in Afghanistan", *Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, Cold War International History Project, E-Dossier No: 4*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., (Kasım 2001), s. 128 ve 130.

Kafkasya ve Orta Asya'daki Cumhuriyetlerinde yaşayan müslüman halklar üzerinde kimlik temelli bir ajitasyona yol açması SSCB için açıkça kabul edilemez bir riskti. Yeni İslam Cumhuriyeti'nin en azından söylem düzeyinde kuvvetle altını çizdiği rejimi ihraç etme doktrininin, dünya komünizminin liderinde biçimde, bu riske ilişkin kaygıyı da körüklemiş olması anlaşılabilirdir.⁸

Özetlemeye çalıştığımız dönemin uluslararası ortamında SSCB Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu işgal uluslararası sistemin adeta kıyısındaki bu ülkeyi Soğuk Savaş'ın son raundunun oynandığı bir arena haline getirmiştir. Ancak, bu kurum Afganistan nüfusuna oldukça pahalıya mal olmuştur.

Bu noktada, Afganistan'ın işgali kararını izleyen olayların Sovyet imparatorluğunun sonunu getirdiği argümanı üzerinde durmaya değer.⁹ Esasen Afganistan'da ortaya çıkan durum yol açtığı gelişmelerle uluslararası sistemin dönüşümünde önemli rol oynamış, en azından bu dönüşümün belirleyici etkileycisi olmuştur. Ancak bu dönüşüm sistemin yapısı ve karakterine, üzerine oturduğu Westfalyan ilkelere dair olmaktan ziyade sistemdeki güç dağılımına ve dengesine ilişkindir. Bugün artık Rusya Federasyonunun Moskova Bölgesi Valisi olan SSCB 40. Ordu komutanı General Boris V. Gromov 15 Şubat 1989'da Ceyhun Nehri üzerinde bulunan, ve Afganistan'ı Özbekistan'a bağlayan, Dostluk Köprüsü üzerinden yürüyerek geçmek suretiyle Afganistan'ı terk eden son Sovyet askeri personeli olduktan sonraki yıl içinde dünya nefesini

8 Bu kaygıyı körükleyen önemli unsurlardan bir tanesinin de AHDP'nin o zamanki liderliği olduğu belirtilmelidir. *Bkz.* Matt W. Wolf, "Stumbling Towards War: The Soviet Decision to Invade Afghanistan", *Past Imperfect*, Cilt. 12, (2006), ss. 6 - 7 (çevrimiçi) <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/pi/article/view/1580/1106> (erişim tarihi: 17 Aralık 2010).

9 Sovyetlerin dağılmasına ilişkin önerilen açıklamalar genelde iki kategoride toplanmaktadır; "sistemik ve/veya yapısal" ve "liderliğin rolüne" dair. Sistemik açıklamalar, iç sorunları nedeniyle ("etkin olmayan merkezi planlama ve etnik sorunlar") veya yapısal düzlemde Batı ile açılan iktisadi fark veya Soğuk Savaş'ın getirdiği yönetilemeyen maliyetler ve etkiler nedeniyle çöküşün kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedirler. Liderlik faktörleri benzer bir gerekirci yaklaşımla dağılmanın nedenini elitlerde veya Gorbaçov ve Şavardnadze gibi liderlerin yaklaşımlarında görmüşlerdir. Reuveny ve Prakash, ikna edici biçimde, bu her iki açıklama biçiminin de, neden çöküşün tam da 1980'lerin sonuna denk geldiği; Neden, Sovyet liderlerinin ekonomi ve dış politikaların sürdürülmesinin mümkün olmadığı sonucuna seksenlerin ortalarında vardıkları; ya da Rus olmayan ayrılıkçı hareketlere niye bu dönemde müsamaha göstermeye karar verdiklerini açıklamadığını gündeme getirerek, bunlar ve benzeri soruların cevaplarıyla Afganistan Savaşı arasındaki bağıntıya işaret etmektedirler. Rafael Reuveny ve Aseem Prakash, "The Afghanistan war and the breakdown of the Soviet Union", *Review of International Studies*, Cilt. 25, (1999), ss. 693 - 708. Öte yandan tek başına Afgan Savaşının SSCB'nin sonunu getirdiğini söylemek de mümkün görünmemektedir. Nihayetinde, 300 milyon nüfusu olan bir ülkenin, kimi Sovyet kaynaklarında 14.500, diğerlerinde 30.000 olarak ifade edilen kayıpları, hele SSCB gibi "özgür basın ve demokratik [aslında temelde şeffaf demek gerek-AKH] süreçlerin" bulunmadığı bir ortamda kaldıramaması söz konusu olmamalıdır." *Bkz.* David R. Stone, *A Military History of Russia*, (Westport: Praeger Security International, 2006), s. 234. Tüm bu savları bir arada değerlendirdiğimizde, belli sistemik ve yapısal şartların süreç içinde ülkeyi getirdiği noktayı, belli liderlerin algısında değerlendirildikleri halleriyle o liderlerin kimliğiyle açıklanabilecek tercihlere yol açtıkları ve aynı anda ortaya çıkmış bir krizin süreç ve liderlerin tercihlerini kendine has kısıtlarla sınırladığı, bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimin de SSCB'nin sonunu getirdiği söylenebilir. Afgan Savaşının etkileşimdeki ağırlığı net bir biçimde, Stone'un Sovyet askeri gücünün "sistemin ana sütünü" teşkil ettiği yönündeki ifadesini teyit eder niteliktedir. *Bkz. a.g.e., s.235*

tutarak; 4 Haziran 1989’da artık siyasal partiye dönüşmüş bulunan Dayanışma Hareketi’nin Polonya’da seçimi kazanmasını, müteakip Ekim, Kasım ve Aralık aylarında ise Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya’da komünist rejimlerin yıkılmasını izlemiştir.

Bu ‘domino etkisi’ üzerinde Afganistan’ın yeri dört başlıkta özetlenmektedir.¹⁰ Bunlardan ilki “algı etkisidir”dir (*perception effects*). Afganistan’ın işgalinde uğranan başarısızlık Sovyet liderliğinde, Doğu Bloğunu birarada tutmak için askeri müdahalenin her dafasında etkin bir yöntem olarak kullanılabileceği inancının yıkılmasına neden olmuştur. Tam aksine Afganistan’dan önce girşilen müdahaleler –örneğin; Doğu Almanya 1953, Macaristan 1956, Çekoslovakya 1968- her dafasında SSCB için arzu edilen sonuçları sağlamıştır. Doğrudan Sovyet askeri varlığı içermese de SSCB’nin kontrolündeki silahlı güçler vasıtasıyla yürütülen Soğuk Savaşın yaygın “vekalet savaşları” (*proxy wars*) da çoğunlukla başarılı olmuştur.¹¹ Bu durumun askeri seçeneği Kremlin için tercih edilir bir araç haline getirdiği, en azından maliyeti görece düşük ve başarı şansı yüksek, alınabilir risk kategorisine soktuğu, söylenebilir. Afganistan işte bu anlayışın sınırlamalarını oldukça kuvvetli biçimde Sovyetler’e göstermiştir. İkinci olarak “askeri etkilerden” (*military effects*) bahsedilebilir. Bundan kasıt, muzaffer Kızıl Ordu imajının, ordunun kendine güveninin, bütünlüğünün, moralinin ve askeri sistemin eşitlikçi meşruiyetinin sorgulamaya açılmasıdır. Üçüncüsü, savaşın SSCB’nin parçalı etnik yapısı açısından tam bir felaket olarak algılanabilecek ve ikinci faktörle beraber ülkenin iç bütünlüğünü sarsan bir kimlik bilinçlenmesi yaratan “meşruiyet etkilerinden” (*legitimacy effects*) bahsedilmelidir. Nihayet, reformları zorlayan hızlandırılmış “*glasnost* etkilerine” (*glasnost effects*) vurgu yapılmaktadır. Reuveny ve Prakash’a göre; “Savaşta gösterilen başarısızlıklar orduyu ve muhafazakar, reform karşıtı güçleri zayıflatmış, *glasnost* ve *perestroikayı* hızlandırmıştır. En önemlisi, [Afgan savaşında ortaya çıkan] bu başarısızlıklar Sovyet ordusunun yenilmez olmadığını göstermiş, böylelikle, Rus olmayan cumhuriyetleri askeri bir cezalandırmanın misillemesinden asgari korku duyarak, bağımsızlık yönünde mücadele etmeye cesaretlendirmiştir.”¹²

Bugünden geriye doğru bakıldığında SSCB’nin Afganistan’ı işgalinin temel stratejik siyasa dayanağının Brejnev Doktrini olduğu söylenebilir. Buna göre;

10 Bu paragrafta kullanılan dörtlü ayırım için bkz. Reuveny ve Prakash, a.g.e., ss.696 - 706

11 Uluslararası ilişkilerde dönemin sisteminin başat güçlerinindoğrudan karşı karşıya gelecekleri ve topyekün çatışmaya yol açacak silahlı mücadelelerden kaçınarak, altyapı, eğitim ve uzmanlık desteği sağladıkları “vekil”ler (*proxy*) vasıtasıyla üçüncü ülkelerde birbirleriyle mücadeleye giriştikleri yönündeki yaklaşıma bir eleştiri için bkz. Bertil Duner, “Proxy Intervention in Civil Wars”, *Journal of Peace Research*, Cilt. 18, No. 4, (Aralık 1981), ss. 353 -361. Ancak, Soğuk Savaş’ın ve dehşet denge-sinin güç mücadelesi üzerine getirdiği kısıtlar göz önüne alındığında, ve Soğuk Savaş tarihine ilişkin arşivler ortaya çıktıkça, vekalet savaşlarının gerçekçi bir analiz çerçevesi oluşturduğu kanaati bir hayli güçlenmektedir.

12 Reuveny ve Prakash, a.g.e., s. 694.

eğer bir kere komünizme “kazanılmış” bir ülkede mevcut komünist rejim tehdit altında kalırsa, SSCB’nin müdahale etmek yönünde “hakkı ve ödevi” bulunmaktaydı.¹³ Aslında Afganistan’da Nisan Devrimi sonrası ortaya çıkan duruma askeri yöntemlerle müdahale edilmesi Brejnev Doktrini’nin uygulanması açısından bir sorun çıkaracak gibi de görünmüyordu. Neticede bu yöntem bizzat Brejnev’in iktidarında, 20 Ağustos 1968’de başarıyla, az maliyetle ve, Romanya hariç; Varşova Paktı ülkelerinin desteğiyle, görece meşruiyeti de eksik kalmadan Çekoslovakya’da uygulanmıştı.¹⁴

Afganistan’ı İşgal Kararı; Süreç ve Jeopolitika

Mevcut belgelerden açıktır ki; Sovyet liderliği, başlangıçta, Afganistan’a doğrudan askeri bir müdahaleye hiç hevesli değildir. Afganistan’ın işgaline ilişkin Sovyet belgeleri incelendiğinde, sonradan işgalin en büyük teşvikçisi, hatta bir noktada faili, olarak nitelenebilecek olan zamanın KGB Şefi Yuri Andrapov’un bile başta bu opsiyona karşı çıktığı görülmektedir.¹⁵ Andrapov, Herat’ta, İran’ın teşvikiyle çıktığına inanılan ayaklanmanın ardından, Afganistan’da bir karşı devrimin ancak Sovyet “süngülerinin” yardımıyla engellenebileceğine inandığını ancak bunun kendileri için “bütünüyle kabul edilemez” bir seçenek olduğunu ve “böyle bir riskin alınamayacağını” açık biçimde söylüyordu.¹⁶ Afganistan’a müdahaleye tutarlı biçimde karşı çıkan¹⁷ Başbakan Aleksey Kosigin ise ADHP lideri Tarakki ile yaptığı görüşmede, doğrudan müdahalenin uluslararası topluluğun tepkisinden kaynaklanan “istenmeyen sonuçlar” a çok yönlü ve uzatmalı biçimde davetiye çıkaracağını söylemiştir.¹⁸ Bellidir ki aynı XIX. yüzyılda Afganistan’ı işgal planlarını göz ardı eden Çarlık karar-vericileri gibi,¹⁹ Sovyet karar-vericileri de maliyetin getiriye meşru kılmadığı kanaatindeydiler.

13 Scott McMichael, “The Soviet-Afghan War”, Robin Higham ve Frederick W. Kagan (ed.), *The Military History of the Soviet Union*, (New York: Palgrave, 2002), s. 261; Angelo Rasanayagam, *Afghanistan: A Modern History*, (London: I.B. Tauris, 2003), s. 83 -84.

14 Stone, *a.g.e.*, ss. 231 -232.

15 Bu konuda SSCB liderliğinin tavrına ilişkin bkz. Rasanayagam, *a.g.e.*, s. 85 – 86, Coll, *a.g.e.*, s. 41. İlgili toplantının kayıtları için bkz. *Documents on the ...*, içinde “Transcript of CPSU CC Politburo Discussions on Afghanistan, 17-19 March 1979”, ss. 136 -145. Andropov’un her iki kaynaktan da atıfta bulunulan konuşmasının orjinal metni için bkz. *a.g.e.*, “March 18 Session”, s. 141.

16 *a.g.e.* Herat’ta o zaman Afgan Ordusundan yüzbaşı olan İsmail Han tarafından başlatılan bu ilk kapsamlı Afgan isyanı, nihayetinde hükümet güçleri tarafından bastırılmıştır. Bunun bedeli ADHP’nin iktidara gelişinin birinci yıldönümü dolmadan 20.000 vatandaşını katletmesi olmuştur. Bkz. Coll, *a.g.e.*, s. 40.

17 Westad, *a.g.e.*, s. 131.

18 *Documents on the ...*, içinde “Meeting of Kosygin, Gromyko, Ustinov, and Ponomarev with Taraki in Moscow”, 20 March 1979, s. 147.

19 Ludwig W. Adamec, *Afghanistan 1900 – 1923: A Diplomatic History*, (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1967), s. 5.

Bu verilerin ışığında, Afganistan'ın işgali kararı, Sovyetler için daha ziyade Brejnev Doktrini'nin bir sonucu olarak ve uzun emekler sonucu Sosyalizme kazandırılmış bir ülkenin tekrar ve nihai olarak Batı Bloğuna dönmesinin engellenmesi saikiyle alınmış durmaktadır. Üstelik bu yaklaşımın ABD tarafından meşru görülerek görmezden gelineceğine dair, bu ülkenin Afganistan'a yönelik tutum ve tavrından kaynaklanan bir zemin de yok değildir.

Sıcak denizlere ulaşmak, Basra Körfezi'ne coğrafi yakınlık sağlamak suretiyle bu bölgede etkinlik kazanmak, böylelikle Orta Doğu'nun enerji kaynakları üzerinde etkili olmak, Çin'i dengelemek, İran'ı doğudan etkileyecek şekilde konumlanmak gibi çıkar algılarının SSBB'nin Afganistan'a addettiği önemi belirleyici olsalar da, jeopolitik doğaları açık bu hedeflerin hiçbirisini, tek başlarına ya da bir arada, doğrudan bir askeri müdahalenin nedeni olarak yorumlamak kolay görünmemektedir.²⁰ Bu durum söz konusu nedenlerin önemsiz, veya güç biriktirme eylemi olmak bakımından olumlu veya olumsuz sonuçlarıyla, etkisiz oldukları anlamına gelmez. Fakat, işgalin ana tetikleyicisinin jeopolitik karaktere sahip uzun erimli bir jeostratejik büyük planın hamlesini oluşturduğu yönündeki yaklaşımın açıklama çerçevesi olarak yeterli olamayacağı sonucunu çıkarsamaya zemin hazırlar. KGB görevlisi Vasili Mitrokin Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini tahlil ederken Çarlık Rusyası'ndan kalma sıcak denizlere ulaşma hedefine referans vererek stratejik –jeopolitik- faktörü ortaya koyar. Ancak diğer yandan öncelikle belirttiği faktörler ideolojik olarak Afganistan'daki rejimin korunması ve böyle bir durumda ABD bu ülkeye yerleşirse SSCB'nin güvenliğinin tehdit altında kalacağı yönündeki kaygılardır.²¹

Mücadelenin jeopolitiğin dar anlamında, alan hakimiyetine dayalı, mekansal askeri stratejik kaygı ve hedeflere bağlı karakterinin ağırlık kazanması daha ziyade müdahalenin sonrasındadır. Gerçekten de, işgal öncesi dönemde ülkenin jeopolitik önemini, kendileri için dahi, tahripkar biçimde vurgulayan ve Sovyet askerlerinin doğrudan çatışmaya katılması fikrini teşvik ve talep eden taraf Afgan liderliğidir.²² O kadar ki Ağustos 1978'de Hafızullah Amin, Sovyet yetkililerine Pakistan, hatta İran topraklarının bir bölümünü işgal etmenin gerekliliğini savunurken; "Afganistan'ın toprakları Umman Körfezi [Basra Körfezi] kıyılarına ve Hint Okyanusuna kadar ulaşmalıdır. Biz kendi gözlerimizle denizi görmek istiyoruz", demiştir.²³ Afgan liderliği böylelikle Sovyet karar-alı

20 Bu tür açıklamalara kaynaklık eden kuramsal modellemeler için bkz. Kaw, *a.g.e.*, özellikle ss. 403 – 405, 420 - 425.

21 Vasili Mitrokin, *The KGB in Afghanistan*, Working Paper no:40, Christian F. Ostermann ve Odd Arne Westad (ed.), Cold War International Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., February 2002 (Temmuz 2009 güncellenmiş versiyon), ss. 109 – 110 (çevrimiçi) <http://wilsoncenter.org/topics/pubs/ACFAE9.pdf> (erişim tarihi: 12 Ocak 2010).

22 Wolf, *a.g.e.*, s. 5.

23 Mitrokin, *a.g.e.*, s. 111.

cılarına onların ne derece sahip oldukları çok tartışılır bir jeopolitik önceliği kabul ettirmeye uğraşmışlardır. Özellikle Herat'da başlayan ayaklanmadan sonra Afganistan'daki direnişin İran tarafından teşvik edildiği fikrini daha fazla kullanan da, belirttiğim gibi, yine Afgan liderliği olmuştur. Bu çaba bir ölçüde başarıya da ulaşmıştır.²⁴

Sovyet liderliğinin Nisan Devrimi'nden işgale kadar geçen süredeki ikilemi, işgal kararının tutarlı ve uzun erimli bir jeopolitik yaklaşımın, hazırlanmış bir planın veya fırsat değerlendirmesinin sonucu olduğu yönündeki yaklaşımı fazlaca desteklemez. Müdahaleye karşı çıkan Politbüro üyelerinin en önde gelenlerinden olan Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko Afganistan'daki KGB görevlilerinin raporlarını incelediğinde "hiç bir şartta Afganistan'ı kaybedemeyiz"²⁵ demektedir. Kosigin'in, Afganistan'a doğrudan Sovyet askeri müdahalesinin tartışıldığı toplantılarda, bir yandan bağlantısızların tepkisinden çekinip, öte yandan "Çin'e bu yolla hediye verilmiş olacağını"²⁶ söyleyip, ardından bu hareketin getirilerine ilişkin açık şüphe beyan edip, bu arada da yıllardır emek verilen bir proje olarak Afganistan'ın yakınlığının kaybının -ki bu kaybın Afganistan'ın Batı kampına dahil olması suretiyle Sovyetler'in çevrelenmesinde yeni bir tuğla işlevi görmesi anlamına geleceği korkusu Sovyet liderliğinde yaygındır- "kabul edilemez" olduğunu belirtmesi bu ikilemin bir yansıması kabul edilmelidir. Bugün elimizde mevcut Soğuk Savaş belgeleri incelendiğinde, Sovyetlerin o günlerde varolan jeopolitik kaygıları ve jeostratejik değerlendirmelerinin, ofansif olmaktan çok defansif, çevreleme karşıtı, karakter taşımakta olduğu dikkat çekmektedir.

Jeopolitik ve Jeostrateji; Kavramlar, Çerçeve ve Yöntem

Jeopolitik kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana zihinlerde genellikle savaş, yayılcılığa, ve hatta emperyalizme ilişkin çağrışımlar yaratmıştır. Bu haliyle, siyasal bilimlerin bir alt dalı olarak "parya" muamelesi gördüğü söylenebilir. Ancak, bu 'parya' muamelesi, alternatif bir açıklama veya analiz zemini arayışlarından kaynaklandığı kadar, hatta daha ziyadesiyle, siyaseten doğrucu (*politically correct*) bir tavrın söylemi olarak anlaşılmalıdır. Zira, iş uygulamaya geldiğinde karar-alıcıların dünyayı jeopolitik analizin perspektifinden okuma eğilimi diğer bütün eğilimlerine ağır basabilmektedir.²⁷ Esasen bunda bir fev-

24 Wolf, *a.g.e.*, s. 6.

25 *Documents on the ...*, içinde "Transcript...", "March 17 Session", s. 137.

26 *A.g.e.*, "March 18 Session", ss. 141 - 142.

27 Esasen kamuoyunda en çok ilgi uyandıran eserler arasında çoğunlukla bu kategoride çalışmalar ön sırada yer almaktadır. İlgili kamuoyunun (*interested public*) bu analizleri anlaşılır bulması bu popülariteye ilişkin bir açıklamadır. Ancak unutmamak gerekir ki demokratik siyasal sistemlerde seçilenlerin büyükçe bölümü de, kişisel kavrayış ve yeteneklerinden bağımsız olarak, en nihayetinde uluslararası politikanın konularıyla ilgili kamuoyunun bir parçası olmaktan öteye ilişkilili değillerdir. Sadece bir

kaladelik olduğu da söylenemez. Zira uluslararası ilişkilerin merkezi kavramı güçtür. Son tahlilde gücün kullanımı, düzenlenmesi, kısıtlanması gibi meselelerin merkezi sorunsalını oluşturduğu bir alanda insan toplumlarının coğrafi konumları, bunların, tektonik plakalar misali, demografik, etnik, ekonomik, siyasal, kültürel, askeri plakalar halinde dağılımları; söz konusu plakaların arasındaki kırılma alanları ve geçişler; doğal faktörler ve kaynaklarla etkileşimleri; bu sonuncuların yukarıda sayılan unsurlar üzerinde etkileri, doğrudan güce ilişkin sonuçlar yaratmaktadır. Bu haliyle, “Coğrafya” gerçekten “güç ile ilgilidir.”²⁸ Dolayısıyla uluslararası politikaya dair analizlerde ve kavramsallaştırma çalışmalarında jeopolitik ve, “jeopolitik çıkarların stratejik yönetimi”²⁹ olma anlamında, jeostrateji merkezi konum işgal eder. O kadar ki, jeopolitik kavramına bağlanan olumsuz anlamlara, ve bunların siyasa etkilerine eleştirel yaklaşarak, alternatif düzenler öneren çoğu yaklaşımın entellektüel zeminde özü jeopolitik risalelere dayanmaktadır.³⁰ Sorun, bu unsurun nasıl kullanıldığı, jeopolitikaya ve jeopolitik analize nasıl yaklaşıldığı, kısaca bir kalite sorunudur.

Jeopolitik kavramı; “herhangi bir siyasal örüntünün (*pattern*) mekansal (*areal*) vechesini ifade etmek[te] ve, özellikle milletler toplumu arasında siyasal potansiyelin mülki dağılımının ve [bu dağılımın] şablonlarının açıklanmasına veya öngörülmesine [...] yönelik varsayımları”,³¹ belirtmekte kullanılmaktadır. Ancak elbette; “[N]e bir ülkenin dış politikasının tümü coğrafyada vücut bulur, ne de bu politikanın herhangi bir parçası tamamen coğrafyaya dairdir.”³² Daha da önemlisi; jeopolitik değerlendirme ve analizler sonucunda üretilen; “Varsayımların bütünü, etkileşim halindeki siyasal toplulukların ve içinde faaliyetlerde oldukları ortamın özelliklerine içkin bulunan fırsat ve kısıtlara dair değerlendirmeleri temsil ederler.” Sprout, bu değerlendirmelerin, “her ne kadar gerekirci veya nerdeyse-gerekirci bir retorik içinde ifade edilebilirlerse de esas

örnek vermek gerekirse küresel planda ‘teröre karşı savaş’ı ABD Silahlı kuvvetlerinin başkomutanı sıfatıyla yürüten George W. Bush’un uluslararası, hatta kültürlerarası, tecrübesinin kısıtlılığı artık bir anekdot niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla bu kişilerin dünya algısı da çoğunlukla indirgenmiş, bu manada ham, jeopolitik risalelere ve kuramlara dayanmaktadır. Bu durumu jeopolitik yaklaşımların yapısal bir zaafı, isabetsizlik kaynağı veya uygunsuzluğunun delaleti olarak sorunsallaştırmak çok anlamlı görünmemektedir. Bundan ötesi söz konusu çalışmaların büyük tüketicisi, siyasiler dahil, ilgili kamuoyu olsa da, üreticilerin çoğunlukla akademik ‘profesyoneller’ oldukları da gözden kaçmamalıdır.

28 Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*, (London: Routledge, 1996), s. 1.

29 Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, (New York: Basic Books, 1997), s. 31.

30 Bu olgunun en önemli ve güncel örneği, “sıfır sorun” “vicdan” ve “hak” gibi kavramların kullanımı etrafında yapılan günümüz Türk dış politika söyleminin temel entellektüel kaynağı kabul edilen Ahmet Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* isimli eseridir. Kaynaklık ettiği dış politika anlayışının söylemsel olarak jeopolitik unsurları dışlar görüntüsüne rağmen bir siyaset risalesi olarak söz konusu kitap tam ve aslında özünde oldukça determinist bir jeopolitik reçetedir. *Bkz.* Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

31 Harold Sprout, “Geography: Political Geography”, *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 6, (New York: Macmillan and The Free Press, 1968), s.121.

32 Nicholas J. Spykman, “Geography and Foreign Policy, 1”, *The American Political Science Review*, Cilt. 32, No. 1, February 1938), s. 29.

itibariyle olanaklılıklarla dair”,³³ olduklarını söyleyerek önemli bir noktanın altını çizer. Jeopolitik kuramlar son tahlilde belli bir siyasal topluluğa ve onun, yukarıda özetlemeye çalıştığım, çeşitli düzeylerdeki kendi içinde ve çevresiyle girdiği etkileşimlere ve bunların sonuçlarına dair bilginin kullanımına ilişkindir. Bu bilgiden üretilen değerlendirmeler son tahlilde olanaklı ve olası olana bağlı öngörülerdir. Bu bağlamda, jeostrateji, jeopolitik çıkarlarını yönetmeye çalışan tarafın çıkar algısına bağlı olarak, siyasal topluluğa/ topluluklara, zamanın ruhuna ve ortama içkin olana dair, yaptığı değerlendirmeler de olanaklı bulunana ilişkin ve olasılıklara yönelik gerekirci olmayan bir doğaya sahiptir. Bunun sonucu demografik yapının (nüfus hareketleri, doğum/ ölüm, nüfus piramidinin özelliklerinin); doğal çevre ve coğrafyanın (örneğin; afetlere ve iklim değişikliğine), sosyal yapıların ve siyasal kültürün (örneğin bir devrim sonucu veya yukarıdakilere bağlı olarak), ekonomik örüntü ve yapıların, tarihsel deneyimin (örneğin yıkıcı bir olay veya süreç sonucu) değişiminin jeopolitik algı ve yargıyı dönüştürmesi eşyanın doğası gereği kabul edilmelidir. Bu dönüşüm bütüncül olabileceği gibi, ondan daha sıklıkla rastlanır biçimde, belli unsurlarla sınırlı da olabilmektedir. Varlığını ve etkilerini zaman içinde koruyan, görece kalıcı, yapı ve örüntülerin tespitindeki başarı jeopolitik analizin sağlamlık ölçütüdür. Jeostratejinin başarısı ise nihayetinde uygulamada hedeflerle sonuçların ne kadar örtüştüğüne bağlıdır.

Afganistan’ın Jeopolitik Konumuna İlişkin Bir Ön Değerlendirme

Afganistan’ın jeopolitik önemine ilişkin yargılar da bu türden bir dönüşüme tabidir. Ülkenin SSCB tarafından işgalinde, bir önceki bölümde özetlendiği gibi, Afganistan’ın jeopolitik konumuna dair nev-i şahsına münhasır, göreceli bir değerlendirmenin rol oynamadığı belirtilmelidir. Bu değerlendirme ve önem, işgal ve çatışma sürecinde dönüşmüştür. O dönemde, çatışmanın stratejik doğasının bir yansıması olarak dönüşümü tetikleyen temel unsurlar arasında ABD, İran, Çin, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi başta üçüncü tarafların tepkileri söz konusudur. Bunlar Afganistan’daki çatışmanın jeopolitik, jeostratejik karakterini gittikçe ön plana çıkarmışlardır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki zamanın ABD karar alıcılarının müdahaleyi okuyuşlarının, yorumlamalarının ve Amerikan tarafındaki uzmanların değerlendirmelerinin neredeyse tamamı çok yoğun bir jeopolitik karakter taşır.³⁴ Sovyet davranışı yorumlanırken öne çıkan temalar, “Hint okyanusuna in-

33 Sprout, *a.g.e.*, s. 121.

34 Coll, *a.g.e.*, s. 50- 51. Belgeler incelendiğinde ABD tarafının, varsayılan jeopolitik hedeflerine doğru hamlelerinde SSCB’nin elinin kendilerinden daha serbest olduğu düşüncesiyle hayıflandıkları ilginç bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Bu türden yorumlar için *bkz.* Zbigniew Brzezinski, *Memorandum for the President*, “Reflections on Soviet Intervention in Afghanistan”, 26 December 1979, Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf>, (erişim tarihi: 10 Kasım 2010); Stephen Larrabee, *Memorandum for Zbigniew Brzezinski*, “Soviet Intervention in Afghanistan” 31 December 1979; Stephen Larrabee, *Memorandum for Zbigniew Brzezinski*, “Soviet Policy in Afghanistan”, 31 December 1979, *a.g.e.*

mek yönündeki kadim Sovyet hayali”³⁵, Orta Doğu’da İran Devrimi ile ortaya çıkan konjonktürden yararlanmak motivasyonu gibi unsurlardır. Örneğin, Afganistan’ın işgalinin, İran Devrimi ve Pakistan’da ABD elçiliğinin işgali ile birlikte değerlendirilmesi, ABD tarafında “bölgesel” bir sorunla karşı karşıya oldukları anlayışını güçlendirmektedir. Bu algı, “Brejnev doktrinin sınırları nelerdir?”, “Bütün üçüncü dünyayı kapsar mı?”³⁶, işgal karşısında sessiz kalınması ABD’nin Çin üzerinde etkisini nasıl dönüştürebilir, gibi soruların sorulmasına, ve *Büyük Satranç* tahtasında jeopolitik oyunun başına oturulmasına zemin hazırlamıştır. En azından kimi uzmanların gözünde jeopolitik peylerin büyüklüğü o raddededir ki Larrabee, Sovyetler’in Afganistan’ı işgali karşısında sessiz kalmayı “Hitler’in 1938’de Avusturya’yı işgali karşısında sessizce oturmayacağı”³⁷ benzetmektedir. Olayın Sovyet dış politikasında bir dönüm noktası teşkil ettiği ve Başkan Carter’ın “insiyatif alması ve liderlik göstermesi”³⁸ gerektiği yönündeki değerlendirmeler hep bu yüksek stratejik okumayı beslemişlerdir.

Burada elbette mümkün bir başka yorum da, siyasa-yapıcı çevrelerde mevcut şahinlerin olayı SSCB’ye bir ders vermek için uygun bir fırsat olarak görmüş olmalarıdır. Fakat, bu unsur burada ileri sürdüğüm yaklaşım açısından belirleyici ehemmiyete sahip değildir. Bu olasılık gerçek olsa da olmasa da sonuçta Afganistan’ın işgalinin ABD tarafında yarattığı etki ve bunun sonucundaki tepkiler jeopolitik bir mücadeleyi başlatmıştır. Burada ABD tarafının erişmeyi umduğu hedefler bu tespiti haklı çıkaracak niteliktedir. ABD Dışişleri Bakanlığı’nca hazırlanan bir bilgi notunda bunlar üç başlıkta sıralanmaktadır; cezalandırıcı, zorlayıcı, caydırıcı. Cezalandırma hedefi işgali Sovyetlere “mümkün olduğunca maliyetli”³⁹ kılmayı içermektedir. Zorlayıcılıktan kasıt, çekilmelerini sağlamak ve Afganistan’ın egemen bir ülke, veya ona yakın bir durumda, tarafsız konumuna geri döndürmektir. Caydırıcılık ise, temelde Brejnev Doktrininin sınırlarını fiilen kısıtlamaya yöneliktir. Bu kapsamda, Sovyetlerin daha fazla ‘kırmızı çizgi’ ihlalini önlemeye, örneğin, “ayaklanmacıları sıcak takip amacıyla” uluslararası sınırları geçmekten veya bu tür çatışmaların ölçeğini tırmandırıp yaygınlaştırmaktan kaçınmalarını sağlamak hedeflenmektedir.⁴⁰ Bu şartlar altında her ne kadar Başkan Carter’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski “Afganistan’ın bir Sovyet Vietnam’ı olacağı yönünde çok

35 *A.g.e.*

36 Marshall Bremant, *Memorandum for Zbigniew Brzezinski and David Aaron*, “Response to the Soviets Regarding Afghanistan: A menu for Possible Actions”, 28 November 1979, *a.g.e.*

37 Larrabee, “Soviet Intervention ...”, *a.g.e.*

38 *A.g.e.*

39 Zbigniew Brzezinski, *Memorandum for the Secretary of State*, “Presidential Decisions on Pakistan, Afghanistan “and India”, 2 January 1980, *a.g.e.*

40 *Memorandum for Dr. Zbigniew Brzezinski; U.S. – Soviet relations and Afghanistan*, “Afghanistan: Steps in the Framework of U.S. – Soviet Relations”, 31 December 1979, *a.g.e.*

fazla iyimser⁴¹ olunmaması gerektiğinin altını çiziyorduydu da, ABD neticede Suudi Arabistan'ın, Pakistan'ın ve Çin'in, tabii bu arada İsrail'in de dahil edildiği bir mücadeleyi başlatmıştır.⁴²

ABD ve müttefiklerinin söz konusu tepkileri Sovyetlerin Afganistan'a giderek daha fazla ve artan jeopolitik kaygı ve maliyetlerle angaje olmasına neden olmuştur. Bu durum bir yandan jeopolitik algının yukarıda sözünü ettiğimiz değişken karakterinin kanıtıdır. Öte yandan Sprout'un, jeopolitik değerlendirmelerin/ analizin ilgili siyasal toplulukların ve ortamın özelliklerine içkin fırsat ve kısıtları temsil ettiği, bu yönleriyle gerekirci çıkarsamalardan çok olanaklara ve olasılıklara dair oldukları yönündeki tespiti ise Afganistan'ın bugünkü jeopolitik önemine ilişkin sorulara yanıt bulmakta bize rehberlik edebilir. Zira gerekirci olmayan çıkarsamalar tarafların ve ortamın yapı ve özelliklerine, daha da önemlisi onlara stratejik karakterlerini kazandıran biçimde aralarındaki etkileşime göre süreç içinde yeniden tanımlanıp biçimleniyorsa verili bir coğrafyanın uluslararası politikadaki belirleyiciliğinin bu unsurlardaki değişime göre zaman içinde dönüşümü kaçınılmazdır. Bu herhangi bir coğrafyanın jeopolitik öneminin⁴³ tarafların adedi, kimlikleri ve yapılarındaki değişime göre farklılaşabileceğini, uluslararası ilişkilerde değişik zamanlarda farklı biçimlerde belirleyici olabileceğini gösterir.

Uluslararası Sistemin Dönüşümü

Tarihsel olarak bakıldığında uluslararası sistemde rekabet/ çatışma eksenini Avrasya karasal kütlesi üzerinde yer almaktadır. Nihayetinde bu eksen elbette tahayyüli bir çizgidir. Ancak bir başka tahayyüli çizgi olan ekvatorun iklim-

41 Brzezinski, "Memorandum for..."

42 Bu yardımın şekli ve işleyişi için bkz. Michael Bhatia, "Small Arms Flows into and within Afghanistan" Michael Bhatia ve Mark Sedra (ed.), *Afghanistan, Arms and Conflict: Armed Groups, Disarmament and Security in a Post-War Society*, (London: Routledge, 2008), ss. 38 – 71. Afganistan'a doğrudan ABD silah yardımının ne zaman başladığı konusu epey tartışılmıştır. Ancak, konu etrafında kopan tüm iddialara rağmen, mücahit grupları ve ilgili üçüncü ülkelerle konuya dair temaslar ve hatta Afgan mücahitlerine destek olacak lojistik kimi adımlar atıldıysa da, bu yardımın SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden önce başlamadığı anlaşılmaktadır. Coll, *a.g.e.*, ss. 42 – 46.

43 Burada önem ve belirleyicilik kavramları yerine önerilebilecek olan bir kavram "siyasal potansiyel"dir. Zira, "Tarihin herhangi bir döneminde, tek bir uluslararası topluluğun içinde veya daha geniş uluslararası politika sahnesinde, siyasal etkileşimin sonuçları, zorlama – itaat ve etki – riayet [davranışlarına dair] mekansal örüntüler gösterir." Meşru bir otoritenin yokluğunda söz konusu örüntülerin uluslararası karaktere sahip olanları, "kendisi içinde etkileşim içindeki ulusal topluluklara göre gücün ve etkinin dağılımı noktasında" daha flu bir görüntü verirler. İlk bakışta akla büyük oranda askeri bir tek boyutluluk getiren güç ifadesi daha ziyade kaba güç ve onu kullanma tehdidini içeren zorlama – itaat davranışlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda "çok daha geniş bir yelpazeyi içeren etki – riayet ilişkilerini" tanımlamakta güç "fazlasıyla kısıtlayıcı" bir kavram olarak kalmaktadır. Sprout, "Geography: Political...", ss. 117 – 118 ve Harold Sprout ve Margaret Sprout, *Foundations of International Politics*, (Princeton: D. Van Nostrand, 1967), ss. 158 – 163.

lere ilişkin belirleyiciliği ne kadar gerçekse, yerküremizin çevresini dolaşan Avrasya ekseninin de uluslararası ilişkilerdeki güç rekabetini belirtme yeterliliği o düzeyde gerçektir. Uluslararası ilişkilerde siyasal potansiyel ve buna karşılık gelen güç, tarih içerisinde bu eksen üzerinde batıya doğru bir kayış içinde olmuştur. Bunun nedeni bu alanın yine tarih boyunca en büyük nüfusları, kültürel ve etnik çeşitliliği, stratejik doğal kaynakları, piyasaları barındırmış olmasıdır. Bu nedenle bugüne değin uluslararası ilişkilerin rekabet odağı bu eksen üzerinde yer almıştır. Burada rekabet odağı sistemin başat güçlerinin toplandığı alan, nihai hegemonya mücadelesinin sürdüğü bölge anlamına kullanılmaktadır. Söz konusu odak, yine tarih içinde, siyasal potansiyel ve gücün el değiştirmesine bağlı olarak kaymaktadır. Söz konusu kaymanın yönü batıya doğru olmuştur. Avrasya’nın barındırdığı büyük kaynaklara rakip bir temerküz ortaya çıkmadığı müddetçe de eksenin sabitliği ve bu eğilimin devamı beklenmelidir.⁴⁴ Günümüzde küresel ekonomik krizin sonucunda iyice belirgin hale gelen “gücün batı istikametli amansız kayışı”⁴⁵ fenomeni, rekabet odağının XX. yüzyılın önemli bir bölümünde demirlediği Avrupa-Atlantik merkezinden Pasifik Havzasına kaymasına neden olmaktadır. Bu durum sistemin dengelerinin dönüşmesinin bir sonucudur. Burada dengeden kasıt, siyasal potansiyel/güç dengesidir.

Yine tarihsel deneyime bağlı olarak çatışma örüntülerini değerlendirirsek uluslararası rekabetin tarafları arasında doğrudan çatışmaların genellikle sistemin dengelerini dönüştüren sonuçlar verdiğini görmek mümkündür. Doğrudan çatışmalar genellikle taraflardan bir tanesinin, kimi zamansa tamamının, sahnedeki çekilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle taraflar bu tür doğrudan mücadelelerden kaçınmaktadır. Bu durumda taraflar arasındaki mücadeleler odaktan ziyade çevrede cereyan etmektedir. Yerel düzeyde şiddet kullanımını içerebilen bu mücadeleler başat güçler için mücadelenin taraflarıyla gizli/açık işbirliğiyle karakterize olabilmektedir. Yerelde şiddet kullanımı başat güçleri içermeyebilir. Ancak kimi zaman bu mücadeleler başat güçlerden birinin doğrudan taraf olduğu sıcak çatışmalar da olabilmekte veya bunlara dönüşebilmektedir. SSCB’nin Afganistan Savaşını, ABD’nin Kore ve Vietnam tecrübelerini ve vekalet savaşları kavramını bu manada anlamak mümkündür. Burada önemli olan odağın çevresindeki mücadelenin odaktaki siyasal potansiyel/güç çekişmesine, bunun sonucunun yarattığı hiyerarşiye, ne kadar etki ettiği dir. Açık olmalıdır ki başat güçlerin saf nesnellüğünden bahsedilemeyecek olan algısı –mücadeleye yükledikleri anlam- çatışmanın onlar için önemini

44 Bu konuda daha geniş çaplı bir değerlendirme için bkz. Ahmet K. Han, “Orta Asya’da ABD Varlığı: İç Hilalden Merkez Bölge’ye Yeni Büyük Oyun”, Gülten Kazgan (ed.), *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008), ss. 49 -76.

45 Parag Khanna, “The Counsel of Geopolitics”, *Current History*, (November 2003), s. 388.

arttıracaktır. Bununla birlikte çatışmanın içerdiği şiddet, ona bağlanan peyler, anlamı arttıracak bunların da sonucu olarak çatışmanın süresi uzayabilecektir.

İsabetli bir jeopolitik değerlendirme, tutarlı bir stratejinin oluşturulması için önemlidir. İsabetli bir jeopolitik değerlendirmeden kasıt uluslararası sistemin dinamiklerini ve dönüşümünü doğru analiz etmek, anlamak ve anlamlandırmak manasına gelir.⁴⁶ Bu sadece “dünya ahvalinin” bir değerlendirmesi, bir fotoğraf çekme eylemi değildir. Fotoğrafın parçası olduğu filmin de isabetli tahlil edilmesi demektir. Konumuza uyarlandığında bu geleceğin öngörülmesini, dönüşümün olası istikametinin, ve olasılıklar spektrumunun, da tahlili anlamına gelir. Örneğin Deibel, Nixon yönetimini bu bakımdan kendisinden sonraki iki yönetime göre çok daha başarılı bulur. Zira, ona göre Nixon yönetimi, o günün dünyasını sadece “özü itibarıyla iki-kutuplu” olarak algılamakla kalmamış –“an”ın fotoğrafı-, aynı zamanda “iki-kutupluluğun tedrici olarak beşgen bir dünya düzenine tebdil olacağını” öngörerek – filmi değerlendirerek- strateji üretmiştir.⁴⁷

Açıktır ki Ortadoğu bölgesi, sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarıyla odak-taki güç mücadelesinin sonuçlarını etkileme imkanı yüksek bir bölgedir. Bu nedenle Soğuk Savaş boyunca süper güçler arasında dolaylı ama sonuçları itibarıyla oldukça aleni bir güç, siyasal potansiyeli kontrol, mücadelesine sahip olmuştur. Deibel’in isabetli biçimde işaret ettiği gibi, yine benzer biçimde, Soğuk Savaş boyunca süper güçler arasındaki “en önemli mücadelelerin”, özellikle sıcak çatışmaya dönüşme eğilimi yüksek olanların büyük kısmı da “Sovyetler’in [karasal] gücüyle Amerika’nın deniz gücü arasında sıkışmış olan alanda”⁴⁸ meydana gelmiştir. Afganistan’da 1979 – 1989 arası süren sıcak ve Soğuk Savaş’ın bir parçası olan çatışmayı da bu açıdan anlamak gerekir. Bugün Afganistan’da sürmekte olan çatışma ise daha farklı bir ‘savaş’ın parçası olarak değerlendirilmelidir. Yeni savaş, Soğuk Savaş’tan farklı özellikler içermektedir. Irak ve Afganistan’da savaş sıcak olarak yaşanmıştır ve halen yaşanmaktadır. Tarafların birarada yaşamayı değil, diğeri üzerinde nihai bir zaferi hedeflemesiyle, herhangi bir *modus vivendi* ve özünde müzakere içer-

46 Kabul etmek gerekir ki burada ‘doğru’ ile kasıt edilen öngörü ve sonuçlar arasındaki örtüşme olmaktadır. Bu ise kendi içinde problematik unsurlar taşıyan bir tanımlamadır. Zira örtüşme yapısı gereği her halükarda hem görecelidir, hem derecelidir, hem de akıl yürütme - isabetlilik ilişkisinin doğası bakımından içinde bir ikilemi barındırır. Ayrıca, sonuçla akıl yürütme/eylem arasındaki süreç de, bilişsel süreçlerin farklı biçimlerde şekillenmesine, değişik anlatı ve meşruiyetlere zemin açabilecek, zorunlu bir zamansal boşluk (*gap*) ile malüldür. Bu durumdan da kaynaklanır biçimde öngörü sahibinin karar-verici olduğu, ya da bu süreç üzerinde etkili olduğu durumlarda öngörü siyasaya dönüşür veya ona yön verirse kendi kendini doğrulayan sonuçlar yaratma potansiyeline sahiptir.

47 Terry L. Deibel, *Foreign Affairs Strategy: Logic for America State Craft*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), ss. 38 – 39.

48 *A.g.e.* ss. 49.

memektedir.⁴⁹ Afganistan'da 2001'den bugüne süren çatışma işte bu mücadeledenin bir parçasıdır. Afganistan'ın jeopolitik önemi, bu mücadelede başarının ne olduğunun tarifi ve en önemlisi başarısızlık halinde hangi tür jeopolitik çıkarların tehlikeye düşeceği bu çerçevede anlamlı sorular olmaktadır. Burada en önemli mesele ise Afganistan'da yanlış bir zafer tarifinin veya topyekün başarısızlığın sistemik düzeyde ne anlama geleceği sorusunun cevabıdır.

Afganistan'a ABD Müdahalesi ve NATO Harekatı: Dönüşen Jeopolitik, Değişen Jeostrateji

Yukarıdaki soruya kendiliğinden sistemik düzeyde belirleyiciliği bulunan bir anlam yüklemek ilk bakışta kolay değildir. Eğer günümüzde küreselleşmenin uluslararası sistem üzerinde yarattığı etkileri temelde gücün ekonomik ve teknolojik temerküzü ile tanımlanan merkezler üzerinden anlamlandırırıyorsak, Afganistan'ın bırakınız bir nevi odak teşkil ettiğini söylemeyi, odaktaki siyasal potansiyel/ güç mücadelesini etkilemek noktasında bile en uzak çevrenin nesine oturduğunu yorumlamaya çalışmak güç olabilir.

İktisadi ve insani kalkınmaya dair rakamlar bu güçlüğün meşruiyetini kuvvetlendirir niteliktedir. Ortanca yaşın 18 ve nüfusun % 43.6'sının 14 yaşın altında olduğu düşünülürse Afganistan halkının büyük bölümünün savaşız bir hayatın neye benzediği veya normal ekonomik faaliyetin süreç ve doğasına ilişkin algısının dünyanın kalanının büyük bölümünden farklı olmasının beklenmesi gerektiği açıkça söylenebilir.⁵⁰ Kişi başı, 2009 rakamlarıyla, 900 ABD Doları gelir, toplamda satın alma gücü paritesiyle 26,98 milyar dolar GSMH ile, sırasıyla dünya 217.'liği, veya sondan 13.'lüğü, ve 110.'luğu. Nüfusun % 35'inin işsiz, ithalatın 5,3 milyar dolar, ihracatın ise, elbette ülkenin en önemli ihracat kalemi olan yasa dışı afyon ticareti hariç, resmi rakamlarla 547 milyon ABD doları büyüklüğü Afganistan'ı dünya ticaretinin onbinde 2.36'sına taraf görece son derece önemsiz bir oyuncu yapar.⁵¹ BM İnsani Kalkınma Raporuna göre, Afganistan İnsani Kalkınma Endeksi'nde sıralanan 169 ülke arasında 155. sırada -sondan 15.- yer almaktadır.⁵² Söz konusu endekste ki parametreler Afganistan'ın geleceğiyle ilgili kuşkuları da iyice arttırıcı niteliktedir. Örneğin ülke kadınların okula gittikleri sürenin erkeklere oranla yarı yarıyadan az olduğu sekiz ülkeden bir tanesidir.⁵³ Ancak, çıplak rakamların jeopolitik resmin tamamını anlatmak noktasında yeterliliği tartışılır.

Bugünün jeopolitik denklemde Afganistan'ı küresel jeopolitiğin belirleyici bir

49 A.g.e. s. 3.

50 CIA World Fact Book 2010: Afghanistan (çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, (erişim tarihi: 19 Kasım 2010).

51 A.g.e.

52 *The Real Wealth of Nations, Pathways to Human Development: Human Development Report 2010: 20th Anniversary Edition*, UNDP, New York, Palgrave Mcmillan, 2010, ss. 142 – 46.

53 A.g.e., s. 38.

parçası haline getiren bir unsur da ülkenin karasal mahkumiyetidir (*landlocked*). Karasal mahkumiyetin günümüzde iki yönü bulunmaktadır. Afganistan'ın en yakın okyanus çıkışları Umman Denizinde İran'ın *Chah Bahar* (*Bandar Beshhti*) ve Hint Okyanusu kıyısında Pakistan'ın Karaçi limanlarıdır. Pakistan'ın Çin'in desteğiyle geliştirmekte olduğu Gwadar Limanı'nda bunlara eklenebilir. Bunlardan *Chah Bahar*, Afganistan sınırına 500, Karaçi ve Gwadar ise, ikincisi daha uzun olmakla birlikte, Kabil'e yaklaşık 1500 - 1760 km'nin biraz üzerindedir.⁵⁴ Bu durum Afganistan'ı, sahip oldukları hidrokarbon kaynaklarıyla giderek kritik hale gelen dünya enerji denkleminde önem arz eden Orta Asya ülkelerinin önünde Hint Okyanusu ve İran Körfez'i bölgesine ulaşmalarına engel bir duvar haline getirmektedir.⁵⁵ Bu ABD başta Batı'yı, Çin'i ve Rusya'yı değişik biçimlerde etkilemekte olan bir jeopolitik durum yaratmaktadır.

ABD'nin Afganistan'da ne yapmaya çalıştığıнын cevabının bir kısmı da burada ortaya çıkar. ABD Dışişleri Bakanlığı Güney ve Orta Asya'dan Sorumlu Bakan Yardımcısı Richard A. Boucher'in şu sözleri bu cevabı sağlaması bakımından önemlidir.

Afganistan'daki amaçlarımızdan bir tanesi Afganistan'ı istikrara kavuştur-
maktır, öyle ki, Güney ve Orta Asya arasında enerji [kaynaklarının] güneye
doğru akmasını sağlayacak bir iletim ve dağıtım merkezi haline gelebilsin.
Fikirler ve mallar kuzeye akabilsin. İnsanlar her iki yönde hareket edebil-
sinler. Entellektüel etkiler her iki yöne hareket edebilsinler. Ve böylelikle
Orta Asya ülkeleri Çin ve Rusya'nın muazzam güçleri arasında sıkışıp kal-
masınlar, fakat bu biçimde, kuzey ve doğuya ve batıya doğru olduğu gibi
güneye doğru da çıkışları olsun.

Kanaatimce bölgeye stratejik olarak bakarken görüntüyü, iş yapma biçimleri-
ni, bölgenin tüm ülkeleri için fırsatları değiştirmeye çalışıyoruz.⁵⁶

Bu ifadeler ABD jeostratejisi üzerine açık bir fikir verecek niteliktedir. Daha genel ifadelerle Afganistan'daki hareketin neyi hedeflediği sorusunun en idealist cevabını BM Güvenlik Konseyi'nin (GK) 11 Eylül sonrası 5 Aralık 2001 Bonn Konferansı sonucu Afgan grupları arasında oluşan oydaşmayı takiben Afganistan ile ilgili olarak aldığı 1383 sayılı kararda bulmak mümkündür. Karara göre; BM Afganistan'ın uluslararası terörizm için bir üs olarak kullanılmasını sona erdirmek için uluslararası toplulukla işbirliğinin yanında, mevcut çatışmayı sona erdirmeye ve ulusal uzlaşmayı, kalıcı barışı, istikrarı ve insan haklarına saygıyı teşvik etmeye kararlıdır.⁵⁷ Aradan geçen dokuz yılda bu

54 Keith McLachlan, "Afghanistan: The geopolitics of a buffer state", *Geopolitics*, Cilt. 2, No. 1, (1997), s. 94.

55 A.g.e. ss. 84 – 85.

56 "Assistant Secretary of State for South and Central Asian Affairs Richard A. Boucher's Remarks at Paul H. Nitze School for Advanced International Studies", Washington, D.C, 26 Ekim 2007 (çevrimiçi) http://kabul.usembassy.gov/boucher_102607.html, (erişim tarihi: 30 Kasım 2007).

57 *On the situation in Afghanistan*, 6 December 2001, S/RES/1383 (2001), (çevrimiçi) www.unhcr.org/

noktalarda kat edilen mesafenin tatmin edici olduğunu söylemek zordur. Yine de, burada sayılan bu hedeflerin ve Afganistan halkının ABD liderliğindeki koalisyona verdiği desteğin çatışmanın karakterini Sovyet işgalinin yaşandığı dönemden önemli ölçüde farklılaştırdığı da önemli bir gerçektir. Ülke halkının % 68’i Afganistan’daki ABD varlığının olumlu bir durum olduğunu düşünmektedir.⁵⁸ Afgan halkının % 47’si ülkenin doğru yönde gittiğine inandığını belirtmektedir. Bu oran 2008 ve 2009’a göre bir artışı ifade etmektedir.⁵⁹

Maley, Afganistan’daki hareketi adlandırırken “insani müdahale” kavramını reddetmektedir.⁶⁰ O’na göre Afgan halkına yardımcı olarak onları içinden geçtikleri insani trajediden kurtarmak, güvenliklerini sağlamak hedefi daha müdahalenin başından, El-Kaide’yi yok etmek amacının gölgesinde kalmaktaydı. Üstelik Afganistan’da, müdahaleye insani müdahale kimliğini kazandıracak şekilde uluslararası planda tanınmış bir hükümet de bulunmamaktaydı. Müdahaleyi “koruma sorumluluğu” olarak adlandırmak da mümkün değildir. Her ne kadar bu ikinci müdahale türü, “önleme, tepki ve yeniden inşa” sorumluluklarını içeriyorsa da Afganistan’da durumun bu olduğu da söylenemez. Zira tüm bu ihtiyaçlar müdahaleden önceki on yıllık zaman diliminde de Afganistan’ın gerçekliğiydi. Oysa, bu dönemde ABD “tepkil vermeyi seçmişti”. Maley’in de belirttiği gibi tüm bunlardan yola çıkarak ABD ve müttefiklerinin, öncelikle OEF’in, ikincil olarak da belli bir oranda da olsa ISAF’in işlevini, “ahlaki bir sorumluluğu yerine getirme” olarak görmekten çok “nefsi müdafa” olarak gördüklerini söylemek daha doğru olacaktır.⁶¹

Her ne kadar, “kurtaranların kurtarılanlara karşı ahlaki sorumluluklarının devamlılığı” nedeniyle Maley Afganistan’daki durumu bir kurtarma operasyonuna benzetiyorsa da⁶² ISAF’in misyonuna ve operasyonun tarihine bakarak Afganistan’da süren operasyonun amacının “devlet inşası” olduğu söylenebilir.⁶³ Ancak isabetli de olsa bu tanım işleri kolaylaştırır nitelikte midir, tartışılır.

refworld/docid/3c4e94577.html, (erişim tarihi: 10 Aralık 2010).

58 Bu oran Paştunların yoğun olduğu güney ve doğu bölgelerinde düşmektedir. “ABC News/BBC/ARD Poll: Aghanistan – Where Things Stand”, Jan. 11, 2010, (çevrimiçi) abcnews.go.com/images/PollingUnit/1099a1Afghanistan-WhereThingsStand.pdf, (erişim tarihi: 14 Haziran 2010).

59 *Afghanistan In 2010: A Survey of the Afghan People*, (San Francisco: Asia Foundation, 2010), s.17 ve s. 7.

60 Burada kullanıldığı manasıyla “insani müdahale askeri güçlerin ülke hükümetinin onayı olmadan, belirleyici amaç olarak insani bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla kuvvet kullanmak suretiyle, bir ülke topraklarında konuşlandırılması”, demektir. William Maley; *Rescuing Afghanistan*, (London: Hurst & Company, 2006), s. 10.

61 A.g.e., ss. 10 – 11.

62 A.g.e., ss. 11 – 12.

63 Bu tespitin geçerliliği ISAF’in misyonundan ve BM GK’nin ISAF’i yetkilendiren kararlarında tespit etmek mümkündür. ISAF misyonu için bkz. *About ISAF*, ISAF (çevrimiçi) www.isaf.nato.int/mission.html, (erişim tarihi: 10 Haziran 2010). BM GK’nin ISAF’in kuruluşuna ilişkin kararı için bkz. *On the situation in Afghanistan*, 20 Aralık 2001, S/RES/1386 (2001), (çevrimiçi) http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/55/PDF/N0170855.pdf?OpenElement, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010). ISAF’in yetki alanını tüm Afganistan’a yayan kararı için bkz. *On the situation in Afghanistan*, 13 Ekim 2003, S/RES/1510 (2003) (çevrimiçi) http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/555/55/

Uluslararası Güvenlik Aktörü Olarak Afganistan'da NATO: Başarısızlığın Jeostratejik Anlamı, Sistemik Etkileri

ABD'nin ötesinde, genel olarak Batı'nın güvenliği ve buna bağlı olarak dünya güvenlik mimarisi açısından NATO'nun kritik bir konumu bulunmaktadır. 19-20 Kasım 2010 tarihleri arasında Lizbon'da gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Afganistan'la ilgili alınan kararlar meselenin anlamını ortaya koymaktadır. Esasen NATO oldukça sağlam kurumsal yapıya sahip bir örgüttür. Geçtiğimiz 61 yılda Fransa ve İspanya'nın askeri kanattan çekilmesi, Türkiye -Yunanistan uyuşmazlığı, Soğuk Savaşın sonu gibi bir çok siyasal krize ve varlığını sorgulamasını gerektirecek gibi görünen sistemik dönüşüme dayanmıştır. Değişen savaş koşulları, dönüşen askeri öncelik ve teknolojiler de bunlara eklenmelidir. Daha da önemlisi NATO 61 yıldır üye sayısını arttırırken karar-alma modelini oybirliği ilkesinden taviz vermeden hayatta tutmuş ve bununla birlikte uluslararası ilişkilerde önemli bir etkinliğe sahip olmayı sürdürmüştür.

NATO, 11 Eylül'ün ardından Kuzey Atlantik Anlaşmasının V. maddesini tarihinde ilk defa harekete geçirmiş, ISAF'ın komutasını almış ve yetki alanını bütün Afganistan'a yaymıştır. SSCB dağıldığından bu yana devam eden "alan dışı tartışması"⁶⁴ uygulamada 2002 Reykjavik Zirvesi kararlarıyla sona ermiştir.⁶⁵ Ancak Lizbon Zirvesi sonrasında kabul edilen yeni Stratejik Konsept sonucunda rahatlıkla NATO'nun artık resmen "alan dışı" bir örgüt olduğu söylenebilir.⁶⁶ Bu yeni konumlanmanın test vakası ise hiç kuşku yok Afganistan'dır. Üye ülkelerin Lizbon'da açıkladıkları deklarasyon⁶⁷ ve Afganistan ile NATO arasında imzalanan Kalıcı Ortaklık dokümanı⁶⁸ bu durumu tespit etmektedir. Burada soru NATO'nun üstlendiği bu misyonu kaldırıp kaldıramayacağı sorusudur.

PDF/N0355555.pdf? OpenElement, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010). ABD ve devlet inşası üzerine bkz. Francis Fukuyama, *State Building: Governance and World Order in the 21st Century*, (Ithaca: Cornell University Press, 2004). Afganistan devlet Başkanı Karzai'nin Afganistan'da devlet inşası üzerine fikirleri için bkz. *President Karzai Speaks on State Building in Afghanistan*, update.unu.edu, Issue 43, Kasım - Aralık 2006 United Nations University, Tokyo (çevrimiçi) http://update.unu.edu/issue43_11.htm, (erişim tarihi: 12 Kasım 2010).

64 Genel olarak "alan dışı"lık tartışması, Kuzey Atlantik Anlaşması alanı dışında cereyan edebilecek ancak NATO üyelerinin hayati ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlarını ilgilendiren çatışmalarda NATO'nun rolüne ilişkin tartışmadır. Bu tartışmanın 11 Eylül öncesi biçim ve tarihçesi için bkz. Todd Sandler ve Keith Hartley, *The Political Economy of NATO*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), ss. 3 - 4 ve ss. 197 - 199.

65 "Reykjavik: End of 'out of area' debate", *NATO.com* Bu zirve sonucunda "İttifakın terörizmle mücadele etmek için neredene zaman olursa olsun harekate girişeceği" teyid olmuştur. (çevrimiçi) www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48801.htm, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010).

66 NATO'nun yeni Stratejik Konsept'i için bkz. *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation*, Adopted by Heads of State and Government in Lisbon, Lizbon, Portekiz, 20 Kasım 2010, (çevrimiçi) www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).

67 *Lisbon Summit Declaration*, Lizbon, Portekiz, 20 Kasım 2010, (çevrimiçi) www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm?mode=pressrelease, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).

68 *Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership signed at the NATO Summit*, Lizbon, Portekiz, 20 Kasım 2010, (çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm?, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).

Esasen NATO üyeleri 1990’ların ortasına kadar BM’in giriştiği Barış Gücü operasyonları bütçesinde ciddi bir ağırlığa sahiptir.⁶⁹ Bu durum NATO’nun uluslararası güvenlik sorunlarına dair bir nevi acil müdahale örgütü olarak görülmesine, hatta zaman zaman “dünyanın jandarması” olarak kritik edilmesine yol açmıştır. Tamamı NATO üyesi olmayan 48 ülkenin katkıda bulunduğu ISAF,⁷⁰ NATO’yu tam anlamıyla spot ışıklarının altına taşımıştır. Harekat hem Afganistan içinde hem uluslararası zeminde büyük oranda meşru kabul edilmekte, geleneksel olarak NATO’ya kuşku ile yaklaşan Rusya ve Çin bile bu operasyonu genel olarak desteklemektedirler. ABD Başkanı Barrack Obama tarafından seçim kampanyası boyunca Irak işgaline mukayeseyle “Doğru Savaş” olarak nitelendirilen, yerel düzeyde halk desteğine sahip ve uluslararası alanda BM meşruiyeti altında yürütülen bir harekat olan Afganistan’da başarısızlık NATO için oldukça olumsuz sonuçlar yaratacaktır.

İlkin, “doğru savaş” olsun veya olmasın, Afganistan’da uzayıp giden savaş ve ölüm haberleri NATO kamuoylarının geleneksel olarak kısıtlı sabırlarını zorlamaktadır. NATO ülkelerinde savaş eleştirilirken Afganistan halkının tercihlerine saygı duyulması gerektiği yönünde yorumlar yapılması bu bakımdan ironiktir. Zira bu çağrılar Afganistan halkının başta NATO, uluslararası kamuoyundan daha az değil daha fazla adanmışlık beklediği gerçeğiyle çelişiktir. Batı, Afganistan’da belki de nadiren ‘kurtarılmak isteyen bir halkı kurtarmaya’ – üstelik o halka rağmen değil- çabalamaktadır. Bu noktada Afganistan Irak’tan oldukça farklıdır.

İkinci olarak, küresel finans krizi nedeniyle NATO üyelerinin ellerinde mevcut kaynaklar da iyice kısılmakta, NATO ülkelerinde uluslararası kriz ve gelişmelere ilginin kaybına neden olmaktadır. Bu Afganistan’daki mücadeleyi siyasi iradeler için tam bir başağrısı haline getirmektedir. Nitekim Hollanda ISAF’teki birliklerini çekmiştir. Kanada ve başkalarının onu izlemesi ihtimali mevcuttur. Avrupa’da siyasiler Afganistan’a Irak tecrübesi ile kirlenmiş “teröre karşı savaş”ın trajik bir parçası olarak bakmaya ve son on yılın mirasını bütünüyle rededen bir yaklaşımı siyasal söylemlerinin bir parçası haline getirmeye eğilimlidirler. Bu türden bir bütüncül yaklaşımın Afganistan’a yardımcı olacağı kuşkuludur.

⁶⁹ Sandler ve Hartley, *A.g.e.*, ss. 4 -5.

⁷⁰ ISAF ve yeni kurulan USFOR-A (Afganistan’da yürütülen ABD operasyonuna katılan güçler için ABD Savunma Bakanlığı 6 Ekim 2008’den itibaren kullandığı tanımlama, ki Özel Kuvvetler ve kimi mahkum koruma ve sorgu birimleri dışında OEF-A’nın tamamını kapsamaktadır) 2008 yılında General David D. McKiernan’ın her iki gücün de komutanlığına getirilmesiyle uygulamada komuta düzeyinde birleştirilmiştir. McKiernan öncelikle 3 Haziran 2008’de ISAF, ardından da 6 Ekim 2008’de de USFOR-A’nın komutanlığına getirilerek birleşme tamamlanmış oluyordu. “Defense Department Activates U.S. Forces-Afghanistan”, October 6, 2008 (çevrimiçi) <http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=12267>, (10 Aralık 2010); “McKiernan Assumes Command of NATO Forces in Afghanistan”, June 3, 2008 (çevrimiçi) <http://www.army.mil/news/2008/06/03/9617-mckiernan-assumes-command-of-nato-forces-in-afghanistan/> (erişim tarihi: 10 Aralık 2010).

Üçüncü olarak, Afganistan’da başarısız olması durumunda, NATO’nun dünyanın en büyük kaynaklara sahip, etkin askeri ittifakı olarak kredibilitesi zayıflayacaktır. Bu alan dışı sorumluluklar üstlenmiş bir örgüt olduğu Lizbon’da kabul edilen yeni Stratejik Konsept ile resmen teyit olmuş bulunan NATO’nun bir daha benzer bir müdahalede bulunmasını neredeyse pratik olarak imkansız kılacaktır. Esasen NATO-Afganistan işbirliği anlaşması ve yeni Stratejik Konsept NATO’nun kaderini Afganistan’a zor çözümlerle bir düğüm ile bağlamıştır. Bu noktada başarının tarif edilmemişliği, veya genel olarak “devlet inşası” kavramının altında belirlenmiş hedefler çerçevesinde tarifi, işleri gerçekten de karmaşık hale getirmektedir.

Afganistan aynı zamanda bir bakıma nükleer çölün ortasındaki vahadır. Hemen yakın çevresinde dünyanın en büyük 3 nükleer gücünün ikisi (Rusya ve Çin); birbirleriyle sorunlu iki başka, nükleer programlarının oturmuşluğu bakımından olgun nükleer güç (Hindistan ve Pakistan); ve nükleer heveslere sahip bir İran bulunmaktadır. Pakistan’ın nükleer cephaneliğinin güvenliği ve güvenilirliği hakkında ciddi endişeler bulunduğu bir gerçektir. Bu tehlikeli kokteyle Afganistan’dan çekilirken kararlılığını ve kredibilitesini kaybetmiş bir NATO’yu eklersek, bu durumun nükleer silahların yayılması üzerinde olumsuz etkisi olacağı beklenebilir. Bu noktada içine kapanmış bir NATO’nun savunma kalkını politikasının ne şartlarda olanaklı ve sürdürülebilir olduğu da tartışılmalıdır.

Nihayet eğer NATO Afganistan’dan inandırıcı bir başarı öyküsü yaratmadan çıkarsa Örgüt’ün varlık ve işlevini sorgulayan bir tartışmanın bu gelişmeyi takip etmesi olasıdır. Bu durum NATO için yeni bir tecrübe olmayacaktır. Ancak eğer uluslararası sistemin yapısında dönüşümün meydana geldiği bir dönemin kapısı da aynı olaylar sonucu açılırsa İttifak’ın bu tartışmayı geçiştirmesi ve kendini yeniden yapılandırması oldukça sorunlu ve maliyetli olabilecektir. Tüm bunlar Afganistan’ın kaybının Irak’ın kaybindan çok daha önemli sonuçlar yaratacağı yönündeki yoruma geçerlilik kazandıracak niteliktedir.⁷¹

Buraya kadar konu Afganistan’da ABD’nin veya daha geniş anlamda Batı’nın jeopolitik çıkarları açısından ele alındı. Fakat mesele sadece bunların jeostratejileri açısından değil esas ve öncelikli olarak uluslararası sistemin geleceği açısından kritik ve belirleyici olma potansiyelinde bir yapı arz etmektedir. Bu noktadan itibaren Afganistan’ı uluslararası sistemin geleceğini dönüştürecek jeopolitik gelişmelerin kaynağı olarak anlamakta fayda olacaktır.

Unutulmuşluktan Merkeze: Bölgesel Dinamikler, Küresel Kaygılar ve Afganistan’ın Jeopolitik Yolculuğu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Britanya’nın ve Çarlık Rusya’sının, Afganistan’ın, Hindistan ve Orta Asya’da kurdukları İmparatorlukları arasında

71 Helene Cooper, “Choosing which war to fight”, *The New York Times*, 24 Şubat 2008.

bir tampon bölge rolü oynaması noktasında anlaşmaya varmalarıyla bu coğrafyanın yaklaşık elli yıllık bir dönem için statüsü belirlenmiş oluyordu. Afganistan, kısmen yazılı ama “büyük ölçüde sessiz ve gayri-resmi düzenlemeler” sonucunda kavuştuğu bu statüyü, “iki dünya savaşını, Bolşevik Devrimini ve İngiliz Hindistan İmparatorluğunun sonunu” getiren olayları görece sakin biçimde atlatarak korumuştur.⁷² Ülke üzerindeki Sovyet – Amerikan rekabetinin 1960 ila 1973 arasında aldığı biçim bu dönemde “tampon devlet rolünün devamlılığı yanılması” neden olmuştur.⁷³ Ülkede krallığın Zahir Şah'ın kuzeni eski Başbakan Muhammed Davud tarafından devrilmesiyle son bulmasının ardından bu ikincinin izlediği politikalar ABD'yi ülkeden uzaklaştırmıştır.⁷⁴ Soğuk Savaş'ın son on yılında tampon devlet özelliğinin tartışmalı hale gelmesinin ardından gelen Sovyet işgali de ülkenin kaosa sürüklenmesine neden olmuştur.

McLachlan Afganistan'ın tampon devlet özelliğinin sona ermesini İngiltere'nin 1947'de Hindistan'dan çekilmesinin ardından Pakistan'ın bağımsız bir ülke olmasına bağlar.⁷⁵ Bunun nedenlerine ilişkin yapılan tespitler ise bize Afganistan'ın bugün jeopolitik olarak nasıl bir belirleyiciliği olduğuna, daha ötesi bu ülkenin uluslararası sistemin geleceğine dair ne rol oynayabileceğine ilişkin önemli veriler sağlamaktadır. Söz konusu veriler yukarıda sorulan Afganistan'da yanlış bir zafer tarifinin veya topyekün başarısızlığın sistemik düzeyde ne anlama geleceği sorusuna ışık tutabilecek niteliktedir.

Afganistan Jeopolitiğinin Sınır Aşan Etkileri; Kurban Katile Dönüşürse?

Pakistan'ın bağımsızlığının ardından Afganistan artık gerçek anlamda bir dış politika sahibi olmak noktasına gelmiştir. Zira o güne kadar ülkenin komşularını kaynakları itibarıyla kendisiyle kıyaslanmayacak imkanlara sahip bulunan dönemin büyük güçleri Rusya (ardından SSCB) ve İngiltere oluşturmaktaydı. Bu ikinci ülke, III. Afgan - İngiliz Harbi'ne kadar Afganistan'ın dış ilişkilerini kendisine tanımış imtiyaz dahilinde doğrudan kontrol etmekteydi.⁷⁶ Pakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından Afganistan görece kendi sıkletinde bir rakiple önemli bir sınır sorununa sahip bir ülke haline gelmiştir. Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yaptığı BM'e üyelik başvuru-

72 Ralph H. Magnus ve Eden Naby, *Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid*, (Westview: Boulder, 2002), s. 58.

73 McLachlan, *a.g.e.*, s. 82.

74 Bu döneme ilişkin bkz. Rasanayagam, *a.g.e.*, ss. 59 - 66.

75 McLachlan, *a.g.e.*, s. 94.

76 Bu konuda genel olarak bkz. Ludwig W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century*, (Tucson: Arizona University Press, 1974), ss. 7 – 113; ve Adamec, *Afghanistan 1900 -1923*, *a.g.e.*

rusuna Afganistan'ın verdiği olumsuz oyun nedeni bu sınır sorununa bağlıdır.⁷⁷ İki yönü olan bu sınır sorunu bugün Afganistan'da süre giden mücadelenin jeopolitiğini belirlemede devam etmektedir.

Sorunun ilk yönü, sınırı oluşturan 1893 tarihli Durand Hattı'nın⁷⁸ geçirgenliği- dir. Özellikle bölgede mevcut göçebe Paştun aşiretlerinin sınırı her dönemde mevsimsel olarak ve hatırı sayılır topluluklar halinde geçiyor oldukları gerçeği sınırı yumuşak bir sınır özelliğine büründürmektedir. Sınır bölgesi Paştun aşiretlerinin ikiye bölündükleri fiili bir durum yaratmıştır ancak uygulamada sınır hiçbir tarihte çift yönlü trafik serbestisine engel olmak gibi bir işlev görmemiştir. Kaçakçılık sık rastlanan bir durumdur ve adeta gündelik ekonomik aktivitenin bir parçasını oluşturmaktadır. Sınırın geçirgenliğinin bir yerde meşru zeminini de oluşturan unsur olarak Paştun kabilelerinin sınır boyu dağılımı ikinci meseleyi oluşturmaktadır. Afganistan'da yaşayan en büyük etnik grubu oluşturan Paştunlar, Durand Hattı'nın diğer yanında, Pakistan'da Federal Yönetimdeki Kabile Bölgesi (FATA- *Federally Administered Tribal Areas*) ve Kuzey Batı Sınır Bölgesi'nde (NWFP- *North West Frontier Province*, yeni ismiyle *Khyber-Pakhtunkhwa*)⁷⁹ de yaşamaktadırlar. Dikkat edilmesi gereken nokta Paştunlar Afganistan'da en büyük etnik grup olarak 12 milyonu biraz aşkın bir nüfusa sahipken, Pakistan nüfusunun sadece % 15,42'sini oluşturdukları halde bu ülkedeki sayılarının 28 milyon civarında olduğudur. Üstelik bu nüfus söz konusu iki bölgede toplanmış bulunmaktadır. Afganistan tarafı 1947'de Pakistan'ın BM üyeliğine olumsuz oy kullanırken bu bölgelerde yapılan referandumda bağımsızlık hakkının tanınmamasını gerekçe olarak göstermiştir. Bu tavrın altında kuşkusuz Durand hattını sınır olarak tanımakta isteksiz olması yatmaktadır. Nitekim günümüze kadar değişik Afganistan yönetimleri Hattı tanımadıklarını resmi veya gayri resmi biçimlerde ifade etmişlerdir. Bugünün Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai hükümeti de bir istisna değildir.⁸⁰

Sınırın bu geçirgen ve tartışmalı statüsü Afganistan Savaşının bugün aldığı biçim ve içerdiği riskler açısından önem arz etmektedir. Söz konusu statünün göz

77 Rasanayagam, *a.g.e.*, s. 30.

78 Hat ismini İngiliz Hindistan'ı Dışişlerinden Sorumlu Bakanı Sir Henry Mortimer Durand'dan almaktadır. Durand ve Afganistan Emir'i Abdur Rahman arasında 12 Kasım 1893'te imzalanana 7 maddelik ve tek sayfalık bir anlaşmada tanımlanmıştır. Hattın tarihine ve statüsüne ilişkin Pakistan tarafından bir analiz için *bkz. Sultan-I-Rome*, "The Durand Line Agreement (1893):- Its Pros and Cons", *Journal of the Research Society of Pakistan*, Cilt. XXXI, No.1, (Temmuz 2004), ss. 23-37.

79 Bu isim değişikliği süreci ve burada söz konusu edilen meselelerle bağlantısı için *bkz. İsmail Khan*, "From NWFP to Khyber-Pakhtunkhwa", *Dawn*, 1 Nisan 2010.

80 İngiltere Hindistan'dan çekilirken özyönetime sahip 562 prensliğe Hindistan'a veya Pakistan'a katılmak ya da bağımsızlık biçiminde üç seçenek vermiştir. NFWP'de yapılan oylamada Müslüman çoğunluk Pakistan'a katılmak yönünde oy kullanmıştır. Ancak aynı prenslikler gibi hiçbir zaman doğrudan İngiliz kontrolüne girmemiş olan beş kabile bölgesi için İngiliz himayesinde yapılan *jirga*-da bunların Pakistan'a veya Hindistan'a katılmaları biçiminde iki seçenek sunulmuştur. Bağımsızlık seçeneğinin sunulması Afganistan'ın bu oylamaları tanımamasına zemin hazırlamıştır. Rasanayagam, *a.g.e.*, s. 30

ardı edilmesi Afganistan meselesine Pakistan’ın da esasın bir parçası kabul edildiği bir çözüm stratejisi geliştirilmesini engellemiştir. Bush yönetiminin bu yaklaşımı benimsememesinde kuşkusuz Pakistan tarafının Afganistan ile aynı kefedede değerlendirilmeye karşı anlaşılır alerjileri rol oynamış olsa gerektir. Ancak, Afganistan ve Pakistan’ın Sovyet işgalinden bu yana yaşadıkları gelişmeler göz önüne alındığında birbirlerinden ayrı değerlendirilmelerine pek imkan bulunmamaktadır. Nitekim, 2008 Şubat’ında ilk defa *The New York Times*’da yayınlanan sözlerinde Obama yönetiminin ilk Afganistan – Pakistan Özel Temsilcisi olarak atanacak olan Richard C. Holbrooke, “ Savaşın, bir doğu ve bir de batı cephesi olarak iki cephesi bulunan benim AfPak olarak niteleyeceğim bir bölgesi var. İnanıyorum ki on yıl sonra geriye bakacak ve AfPak’ın ulusal güvenliğimiz için Irak’tan bile daha önemli olduğunu söyleyeceğiz”,⁸¹ ifadesini kullanarak iki ülkeyi birbirlerine bağlayan bir jeopolitik kavramsallaştırmayı ortaya atmıştır. Her ne kadar Obama yönetimi sonradan Pakistan’ın tepkisiyle bu kavramsallaştırmayı kamuoyu önünde sık kullanmaktan kaçınmaya başladıysa da⁸² Paştun siyasal, demografik plakasının Afganistan’dan başlayıp Pakistan’ın içine uzanan bütünlüğü ve meselenin tarihsel arka planı, Pakistan gizli servislerinin Sovyet işgalinden beri Afganistan siyasetinde oynadıkları rol ve inşa ettikleri ittifaklarla birleşince bu kavramsallaştırmanın jeostratejik mantığından şüpheye düşmek kolay değildir. Burada sorun kavramsallaştırmanın kendisinden veya karşılık geldiği jeopolitik gerçeklikten ziyade yaklaşık on yıllık çabanın sonucunda AfPak bağıntısının gittikçe koparılması gerekirken tam tersine birbirinin içine geçmiş, tek bir sorunu temsil eder hale gelmesidir. On yıldır süren hareket sorunu yalıtılmak, parçalarına ayırmak ve çözmek yerine onu yaygınlaştırmıştır. Üstelik sorun tekilleşirken, aktörler, çıkarlar ve öncelikler çeşitlenmiş, bütünlük olması zaruri stratejinin çok yönlülüğü topyekün stratejik yaklaşımları iyice zorlaştırmıştır.

Afganistan’ın bir bütün olarak birarada tutulması mümkün olmazsa sadece Paştun plakası olarak adlandırdığım siyasal, demografik plakanın değil, daha küçük ama önemli ölçüde sorun yaratma potansiyeline sahip başka plakaların da –örneğin, kuzey batıda İran ile komşu ve Türkmenistan ile ilişkileri karmaşık bir yapı addeden Türkmen, kuzeyde aynı biçimde Özbekistan ile ve Afganistan’ın kalanıyla ilişkileri karmaşık bir yapı gösteren Özbek, kuzey doğuda Orta Asya’ya sapan Tacik plakası, doğuda etnik ve dini bir zeminde İran ile ilişkileri gelişmiş Herat üzerinden İran’a bütünlükten Aimak-Hazara plakası, İran’ın güney doğusunu, Pakistan’ın güney batısını ve Afganistan’ın

81 Cooper, *a.g.e.*

82 Josh Rogin, “Team Obama scuttles the term ‘AfPak’”, *Foreign Policy*, January 20, 2010 (çevrimiçi) http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2010/01/20/team_obama_scuttles_the_term_afpak, (21 Ocak 2010). Pakistan tarafının tepkileri için bkz. *Composite Report of Pugwash Consultations on Pakistan June – October 2009*, Pugwash Project on South Asia Dialogue, March 2010 (çevrimiçi) www.pugwash.org/reports/rc/sa/consultations_pakistan_2009/Pugwash_Pakistan_Composite_Rept_finalversion.pdf, (erişim tarihi: 12 Haziran 2010).

güneyini kaplayan Belüci plakası- jeopolitik bir depremin fay hatlarını oluşturması beklenebilir. Bu plakaların hem tarihsel arka planları, hem birbirleriyle kurdukları ilişkiler, hem de birbirlerine yaklaşıp uzaklaşırken yarattıkları çekme ve itme güçleri kompleks jeopolitik etkiler yaratmaya muktedirdir. Bunların uzandıkları ülkeleri doğrudan istikrarsızlaştırma etkileri bulunmaktadır. Bu halleriyle birer güvensizlik yansıtıcısı işlevi görmeleri ihtimali azımsanamaz. Afganistanı oluşturan plakaların merkez kaç etkilerle ayrılmaları veya yeni bir iç savaşla içeriye doğru patlamaları bu bakımdan izlenmesi gereken ihtimallerdir.

Afganistan'ın bu "rahatsızlık verme kapasitesi"nin Devlet Başkanı Karzai tarafından da dile getiriliyor olması meseleyi kolaylaştırıcı bir gelişme kabul edilemez. Karzai Pakistan gazetesi *Dawn*'a yansıyan demecinde komşu ülkeleri isim vererek Afganistan'ın iç işlerine karışmamaları konusunda uyarılmış ve "artık başka bir oyunun" içinde olduklarını söylemiştir. Karzai'nin sözleri, "Geçmişte biz tek başımıza zarar gördük. Bu sefer tüm bölge bizle birlikte eşit derecede zarar görecektir", diyerek eğer Afganistan'ın iç işlerine karışmayı durdurmazlarsa "kaos'un istikrarsızlaşmış bir Afganistan'dan tüm bölgeye yayılacağı" tehdidiyle devam etmektedir. "Afganistan'ı etnik olarak bölmek veya zayıflatmak için gösterilecek çabaların komşu ülkelerde tam olarak aynı etkiyi yaratacağını", belirten Karzai tüm komşu ülkelerin kendilerinde bulunan etnik gruplarla aynı gruplara sahip olduklarını hatırlatarak sözlerine şöyle devam etmiştir;

Bu sefer Afganistan'da Paştun [kartını] oynayan Pakistan olmayacak. Şu veya bu oyunu oynayan İran veya bir başka ülke olmayacak. Aynı oyunları biz çok daha büyük bir tarihsel güçle, tarihimizden kaynaklanan çok daha büyük bir güçle oynayabilir durumdayız. [Komşularımız] bunu iyi bilmeli.⁸³

Hint alt kıtasının üzerinde yer aldığı tektonik plakanın bundan 50 – 55 milyon yıl önce Asya plakasına yaklaşık yılda 20 cm. hızla vuruşu Himalaya dağlarını yaratmıştır. Paştun plakasının Pakistan'ı bölecek gelişmelere yol açmasının sadece Hindistan'ı değil tüm bölgeyi hatta Doğu Akdeniz'den Çin Denizi'ne bir alanı etkilemesi beklenmelidir. Bu da Afganistan'daki gelişmeleri bir anlamda bölgesel olmanın ötesinde sistemik sonuçlara sahip kılacaktır. Afganistan'ın İngiliz ve Rus jeostratejilerinde bu iki rakip gücün bir diğerini sokmamaya çalıştıkları bir dışlama alanı (*exclusion zone*)⁸⁴ olduğu da unutulmamalıdır. Son tahlilde bu türden bir konumun iki yönü vardır. Bahsini geçirdiğim plakaların kendilerinin birer manevra mekanı olarak işgal edilmelerinin arzu edilmezliği meselenin açık birinci yönüdür. Ancak İngiliz-Rus rekabeti günlerinde daha

83 "Karzai Warns Neighbours Against Meddling", *Dawn*, 18 Şubat 2006.

84 McLachlan, *a.g.e.*, s. 82.

ikincil olan bir özellik bugün ön plandadır. Bu da söz konusu plakaların Afganistan dışındaki uzantıları üzerinden o bölgelerle bütünleşmeleri, örneğin bağımsız bir Paştunistan yerine bu plaka üstünden Pakistan'ın gücünü doğrudan Afganistan'a yansıtması, plakaların birbirlerinden uzaklaşmalarına yol açacaktır. Bu eskiden parçası oldukları bütünü 'dışlamaları' sonucunu doğurur. Bu gerçekleşirse bir dışlama alanı kimliğiindeki Afganistan boşluğu bir anda birden fazla aktörün mücadele alanı haline gelecektir. Böylelikle aktörler mekanlara değil, bir anlamda mekanların yarattığı baskılar aktörlere hakim pozisyona geçebilecektir.

Bu türden gelişmelerin ve Afganistan'ın siyasal otorite açısından bir boşluk bölgesi olarak kalmasının zincirleme olarak tetiklemesi beklenir başka riskler de mevcuttur. Afganistan'ın, üzerinden ticari yolların geçtiği bir merkez olması sadece ABD stratejisi açısından değil, Rusya'nın normalizasyonu ve Batı sistemine bütünleşmesi bakımından da önemlidir. Orta Asya'da jeopolitik bir kavgaın içindeki bir Rusya'nın, Batı ile işbirliğinden ziyade rekabet reflekslerinin harekete geçmesi daha yüksek ihtimaldir. Ayrıca Afganistan halen medeniyetler arası uzlaşma çabaları için bir örnek veya bir felaket oluşturmak noktasında merkezi bir konumdadır. Bu konumu NATO'nun ülkeden nasıl çekileceği meselesine uluslararası sistemin geleceğine dair ayrı bir bilişsel mana yüklemektedir. Bu bilişsel faktörün de önemli jeopolitik sonuçları olması beklenmelidir.⁸⁵ Kaldı ki BM rakamlarına göre Afganistan 2050 senesine kadar dünyanın en kalabalık müslüman nüfusa sahip ülkelerinden birisi olacaktır.⁸⁶ Normalize olmamış bir ekonomik yapı, mevcut komşular ve bölgede hakim siyasal kültürün bugünkü durumu veri kabul edilirse, bu faktörlerin olumlu bir dönüşüm göstermemesinin nelere yol açabileceği sıkıntı verici bir muamma-
dır.

Sonuç

Çalışmanın ilk bölümünde görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi kimi jeopolitik kaygılardan kaynaklansa, ve muhakkak ki jeopolitik sonuçlar verse de, günün sonunda alan hakimiyetine dayalı, mekansal bir jeopolitik anlam taşımaktan ziyade, bilişsel ideolojik yönü ön plandadır. Jeopolitiğin bu makalede anlaşıldığı şekliyle, jeostratejik algı ve tahliller üzerindeki etkileriyle bilişsel bir yönü bulunmaktadır. Ancak bunun mekan ve askeri güçlerin konuşlanması açısından mekanın değer ve kullanımına karşılık gelen,

85 Esas itibarıyla Samuel Huntington'ın medeniyetler çatışması tezi, hatta Francis Fukuyama'nın tarihin sonu söylemi, uluslararası sistemin geleceğini bu tür bir bilişsel jeopolitik okuma çerçevesinde anlamlandırma çabaları olarak yorumlanabilir.

86 2005'de BM tarafından yapılan bir çalışma 2050'de Afganistan nüfusunun 97 milyon olacağını öngörmektedir. Bu ülkeyi dünyanın en kalabalık 20. ülkesi yapar. *World Population Prospects: The 2004 Revision, Highlights*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York, United Nations, 2005, s. 40 Tablo VIII.

ve bu haliyle dar anlamda 'jeopolitik' nitelemesini hak eden sebeplerin öncelikli olarak etkilediği bir karar olmadığı da belirtilmelidir. SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin bu ikinci anlamının ön plana çıkması daha ziyade ABD ve müttefiklerinin işgalin ardındaki neden ve kaygıları bu biçimde yorumlamaları, durumu SSCB'ye mümkün olan en fazla kaybı verdirerek, ona kendi Vietnam'ını yaşatacak bir jeopolitik fırsat olarak görmelerinden kaynaklanmıştır.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin Sovyetler'in dağılmasına ve Doğu Bloku'nun çökmesine neden olan gelişmelerin en önemli tetikleyicisi olduğu; ancak, tek veya gelişmeler hiyerarşisi bakımından bir ilk sebep oluşturmadığı da anlaşılmaktadır. Jeopolitik bakış açısıyla değerlendirildiğinde Afganistan'a hiç müdahale etmemiş olsa, en kötü senaryoda bile, SSCB'nin telafisiz kayıplara uğrayacağını söylemek kolay değildir. Olayların aldığı şekil düşünülürse Sovyet karar alıcılarını müdahale konusundaki isteksizliklerini salim bir jeopolitik okuma olarak değerlendirmek, işgal kararına jeopolitik bir mantık biçmekten daha anlamlı görünmektedir. Öte yandan aynı mantığın diğer yüzü olarak Afganistan'ın coğrafi konumu, tarihsel arka planı vs. gibi unsurlar göz önüne alındığında işgalin tek başına, özellikle yukarıda tanımlandığı biçimiyle dar anlamda yapılan bir jeopolitik tarif çerçevesinde, bir değerlendirme hatası, ya da saf jeostratejik bir hata olduğu da söylenemez.

Tüm bu olaylar çerçevesinde Sovyetler dağıldığında uluslararası sistem bir deprem geçirmiştir. Ancak bu deprem sistemde güç dağılımının/ dengesinin değişmesi biçiminde olmuştur. İki-kutuplu denge çökmüştür. Fakat, bunun yerine çok-kutuplu veya tek-kutuplu bir denge ortaya çıkmamıştır. Daha çok Krauthammer'in tabiriyle "tek-kutuplu bir an"⁸⁷ olarak beliren bir geçiş dönemi ortaya çıkmıştır. Tüm geçiş dönemlerinde olduğu gibi bugün de bir önceki dönemin, Soğuk Savaş/ çift-kutupluluk, döneminin özelliklerini yapısında barındırmaktadır.⁸⁸ Bu unsur, doğal bir eğilim olarak, ekseriyetle karar-alıcıların sistemin nereye doğru dönüşeceğini de hesaplayarak strateji üretmelerinin önünde bilişsel bir bariyer oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminin kimi unsurlarının halen gözlemlenebilir bulunması bunlar üzerinden yapılan analizleri doğal olarak meşrulaştırmaktadır. Küreselleşmenin devletin karakteri, egemenlik, sistemde ilişkilerin doğası ve aktörlere ilişkin, çok tartışılan etkilerine rağmen tüm bu dönem boyunca -ve büyük ölçüde halen- sistem bu unsurlar bakımından Westfalyen yapısını/ karakterini korumuştur. 2003 Irak savaşı sı-

87 Charles Krauthammer, "Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, Cilt. 70, No.: 1, (Kış 1990 – 1991), ss. 23 – 33. Belirtmek gerekir ki Krauthammer söz konusu "dakikanın" ABD gücünün uluslararası sistemin mutlak hakimi olacağı on yıllar boyunca süreceğini düşünmektedir. Burada yapılan tespit kavramsallaştırmanın anlamlı ancak, Krauthammer'in ABD gücünün mutlak üstünlüğü ve meydan okunamazlığı konusunda yanıldığı yönündedir. Tek-kutuplu dakikanın bugünden geleceğe ne kadar süreceği ise soru işaretidir. Bu sorunun cevabı büyük ölçüde günümüzde Afganistan'da verilmektedir.

88 Deibel, *a.g.e.*, s. 3.

rasındaki gelişmeler daha ziyade bize bu dönemde ABD'nin hegemonik bir statü kazanmaktan uzak olduğunu gösterir niteliktedir. Bu manada söz konusu dönem için güç dengesinin ve siyasal potansiyelin başat güçte yoğunlaştığı veya seyredtiği iki perioda ayrıldığı teşhisi konulabilir. Birinci dönem kabaca 1989'dan 11 Eylül'e sürmüştür. İkinci dönem ise henüz sürmektedir.

Bugün Afganistan'da süregiden mücadele de jeopolitik sonuçlar verecektir. Ancak, ABD kaynaklarını takip ettiğimizde SSCB'nin müdahalesinden farklı olarak ABD müdahalesi açıkça daha ziyade dar anlamda tanımladığımız jeopolitik kaygıların izlerini taşımaktadır. Üstelik bu defa savaş coğrafi olarak yayılmaktadır. Kavramsallaştırmanın nasıl kullanıldığı bir yana Paştun plakası üzerinden ve daha ziyade Pakistan'ın jeostratejisinin bir sonucu olarak mücadele şimdiden AfPak kimliğini kazanmıştır. Bu geri döndürülmesi zor bir sonuçtur. Çözüm için artık iki ülkeyi birarada düşünmek gerekmektedir. Bunun da ötesinde 11 Eylül'den sonra gündemdeki ağırlığı artan uluslararası sistemin ana fay hattının uygarlıklar doğrultusunda çizilmesi söz konusu olursa Afganistan'ın bu fayın en stresli noktalarından olduğu söylenebilir. Nihayetinde bu karakterdeki bir mücadelenin sıcak çatışmaya dönüştüğü yer burasıdır. Sovyet işgali esnasında sıcak çatışmanın alanı Afganistan ile sınırlıdır ve Afganistan'ın kuzeyindeki sınır bugün olduğundan çok daha katıdır. Çatışmanın coğrafi olarak sınırlanmasının çift-kutuplu dengede daha kolay yönetilebilir bir mesele olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bugünse coğrafi yayılma riski bir yana, Afganistan'ın bölgesel güçler tarafından çözülecek bir soruna indirgenmesi yönünde bir eğilimin varlığından söz edilebilir. Çalışma boyunca ortaya konan verilerin ışığında bu fikrin çözüme katkısının ne olacağını sorgulamak için yeterli neden bulunmaktadır. Üstelik bu tam anlamıyla denenmemiş bir yol da değildir. Aslında SSCB'nin 1989'da çekilmesinden, 2001'de ABD'nin ülkeye girmesine kadar durum fiilen budur. Ancak, özellikle Pakistan örneğinin bize gösterdiği gibi bölgesel güçler bugüne kadar bu konuda pek de iyi bir imtihan vermemişlerdir.⁸⁹ Jeopolitiği en dar anlamda anlayan bölgesel güçler, bunun sonucunda kısa vadeli jeostratejik yaklaşımları tercih etmişlerdir.⁹⁰ Belki de doğal bir eğilim olarak Afganistan'daki durumu yorumlarken kendi

89 Pakistan'ın çıkar algısı ve jeopolitik okumasına ilişkin bir kaynak olarak bkz. Omar Waraich, "Pakistan Sees An Alternative Endgame In Afghanistan", *Time.com*, December 22, 2010, (çevrimiçi) www.time.com/time/world/article/0,8599,2039321,00.html (erişim tarihi: 3 Aralık 2010).

90 Bölgesel güçlerin jeopolitik değerlendirmeleri bu bakımdan ideolojilerinden bağımsız olarak birbirini takip eden yönetimler tarafından paylaşırlı bir görüntü verdiği, bu bakımdan kuvvetli tefsirleri temsil ettikleri söylenmelidir. Örneğin, ideolojik olarak oldukça farklı olduğu kendisinden sonraki Ziya ül-Hak rejimi gibi, Zülfikar Ali Butto yönetimi de Afganistan'ın Paştun bölgelerindeki irridentist yaklaşımına bu ülkede köktendinci militanları destekleyerek rejime karşı ayaklandırmaya çalışarak karşılık vermiştir. Bkz. Coll, *a.g.e.*, ss. 113 – 114; Rasanayagam, *a.g.e.*, ss. 62 – 63. Şah sonrası İran'ının ise jeopolitik okuması ve öncelikleri değişmiş olmakla birlikte yöntemlerinde Şah yönetimiyle bir süreklilik gözlemlenebilir. Bu konuda bkz. Mohsen M. Milani, "Iran's Policy Towards Afghanistan", *Middle East Journal*, Cilt. 60, No. 2, (Bahar 2006), ss. 235-256.

öncelikli jeopolitik çıkarlarına mutlak öncelik vererek davranmışlardır. Buna eşlik eden kuşkusuz oldukça kısır bir çıkar algısı olmaktadır.

Bugün eğer ABD ve NATO Afganistan'dan çekilirken arkada işleyen bir devlet yapısı ve kurumlar bırakmayı beceremezlerse, ortaya çıkacak boşluğun bölgesel güçler tarafından kendi uygun gördükleri biçimde doldurulması kaçınılmazdır. Bu durumda bölgesel çözümlerden ziyade çatışmanın bölgeselleşmesini konuşmaya başlayabiliriz. Elbette tüm bunlar Afganistan'a istikrarın gelmesinde bölgesel güçlerin mutlak desteğinin sağlanması gerekliliğini yadsıyan tespitler değildir. Ancak, bunların güç boşluğu karşısında izleyebilecekleri eğilimlerin neler olduğu düşünülürse Afganistan'da otorite boşluğuna rağmen bir geri çekilmenin sonuçları hakkında umutlu olmak için bir neden yoktur. Böyle bir durumda "bölgeselleşme" kendi başına bir çözüm değildir. Söz konusu gelişmelerin ortaya çıkması çözüme değil, çatışmanın tırmanmasına ve uzamasına neden olacaktır. Bu durumda taraflarının çatışmacı anlayıştan vazgeçmeleri için ya maliyetlerin katlanılamaz olmasını, ya da çatışma iradesini kaybetmelerini beklemek gerekecektir. Bunun tercih edilir bir yaklaşım olduğu çok tartışmalıdır.⁹¹ Bu tespit Afganistan meselesinin 'Afganizasyonundan' sadece askeri yetki devrinin değil, kurumların inşasına desteğin sürekliliğininin sağlanmasının ve aktif angaje kalınmasının anlaşılması gerektiğini gösterir niteliktedir. NATO'nun Lizbon Zirvesinde alınan kararlar uygulamada bu yönde adımları etkin biçimde teşvik ettikleri ölçekte isabetli addedilebileceklerdir. Aksi takdirde İngiliz Hindistan İmparatorluğu – Çarlık Rusyası mücadelesinde bulunan çözümün, yani demir bir yumrukla da olsa istikrarı sağlanmış ancak uluslararası sistem içinde yalıtılmış bir Afganistan'ın, diğer seçeneklere göre tercihe şayan olduğu söylenebilir.⁹² Ancak günümüzde bu çözümün ne kadar mümkün olduğu şüphelidir.

Çalışmanın sonuçları bakımından en önemli nokta Afganistan'daki mücadelenin uluslararası sistemin dönüşümü açısından ne anlama geldiğidir. SSCB'nin Afganistan'daki başarısızlığı bu ülkeye güç piramidindeki yerine mal olmuş ve sistemin dengelerini değiştirmiştir. Ancak ABD ve NATO'nun başarısızlığının anlamı bugünkü şartlarda daha farklı olabilecektir. Afganistan'da başarının ne olduğuna dair, kimi birbiriyle çelişen bir çok tanım vardır. Ancak, en basit haliyle başarının, yukarıda tanımlandığı biçimde bu ülkede otorite boşluğu yaratmayacak bir kamu otoritesinin tesisi olarak anlaşılmalıdır. Obama yönetiminin son "Afganistan Değerlendirmesi"nde sözü edilen sonuçlar, ki oldukça kısıtlı

91 Genel olarak çatışma ve barış çabalarına ilişkin bu yöndeki yaklaşım için bkz. Edward N. Luttwak, "Give War A Chance", *Foreign Affairs*, Cilt. 78, No. 4, (Temmuz ağustos 1999), ss. 36-44.

92 Adamec, İngiltere'nin Afganistan'da kendisine düşman bir iktidarı, kaos içine düşmüş bir Afganistan'a tercih ettiğini, Afganistan yöneticilerinin ise kendi iktidarlarını da sağlamlaştırdığına inandıkları için izolasyonu tercih ettiklerini belirtmektedir. İngiltere'nin izloe bir Afganistan'da kendisine düşman bir muhatap bulmayı, hiç muhatap bulamamaya tercih ettiği anlaşılmaktadır. ABD'nin Taliban ile yaptığı Orta Asya'da Hint Okyanusuna uzanacak bir boru hattı inşasına ilişkin görüşmeler bu açıdan İngiliz politikasıyla benzeştirilebilir. Bkz. Adamec, *Afghanistan 1900 – 1923*, s. 4.

tanımlanmalarına özen gösterildiği anlaşılmaktadır, bile ancak bu şart altında mümkün olacaktır.⁹³

Bugün uluslararası sistemin güç dengeleri bakımından nereye doğru dönüştüğü henüz bilinmemektedir. Çok-kutuplu bir dünya ortaya çıkacaksa da bunun ne zaman tam manasıyla tezahür edeceği, geçiş döneminin ne kadar süreceği bilinmezliğini korumaktadır. Ayrıca çok-kutuplu dünyanın anlamının ne olduğu da bu aşamada muammadır. Çok-kutuplu bir uluslararası sistemin çok-tarafılığın norm olduğu bir uluslararası sistem anlamına gelmesi gerekmez. Ayrıca çok-kutupluluk kendi içerisinde merkezkaç eğilimleri besleyebilir. Bu da sistemin nihai biçimini almasını geciktirecek, dönüşümünün nereye doğru evrileceğini kestirmeyi önemli ölçüde güçleştirecektir. Rekabetin odağı bu çalışmada belirtildiği gibi Asya-Pasifik de olsa bu öngörü uluslararası sistemin yapısının/karakterinin ne olacağı konusunda bize ipucu sağlayan bir öngörü değildir. NATO’nun ve ABD’nin Afganistan’dan inandırıcı bir başarı öyküsü yazmadan çekilmesi uluslararası güvenlik mimarisinin mevcut yapısında bir dönüşüm getirebilecektir. Eğer Afganistan tüm bölgeyi içine alması çok olası bir kaosa sürüklenir ve dağılırsa bu gelişmeye sistemin aktörler ve normlar bakımından Westfalyan karakterinin de dönüşmesi eşlik edebilir. Bu dönüşüm tam anlamıyla “bildiğimiz dünyanın sonu” anlamına gelir. Açık olmalıdır ki bu durumda sonuçları bakımından Sovyetlerin dağılmasından çok daha büyük bir evrimden bahsedilmektedir.

Böyle bakıldığında Sovyet işgaliyle başlayan süreç çıkış noktası ve sonuçları açısından ideolojik- jeopolitik bir mücadeleyle bugünün mücadelesi jeopolitik- sistemik bir mücadele karakteri arz etmektedir. Bu haliyle Afganistan’da süren savaş sadece Taliban’a, El-Kaide’ye, teröre, büyük güçlerin tek tek çıkarlarına, bölgesel hesaplara dair değil, günümüz uluslararası sisteminin çatışma dinamiklerini en geniş anlamda tanımlanan jeopolitik fay hatlarının sınırlarını teşkil etmesi sebebiyle de, sistemin geleceği bakımından merkezi öneme sahiptir.

93 Bu değerlendirmenin kamuya açık özeti için bkz. *Overview of the Afghanistan and Pakistan Annual Review*, December 16, 2010 (çevrimiçi) http://www.foreignpolicy.com/files/fp_uploaded_documents/101216_541.pdf, (erişim tarihi: 9 Aralık 2010).

Kaynakça

- “ABC News/BBC/ARD Poll: Afghanistan – Where Things Stand”, Jan. 11, 2010, (çevrimiçi) [abcnews.go.com/images/ PollingUnit/1099a1Afghanistan-WhereThingsStand.pdf](http://abcnews.go.com/images/PollingUnit/1099a1Afghanistan-WhereThingsStand.pdf), (erişim tarihi: 14 Haziran 2010).
- About ISAF, ISAF (çevrimiçi) [www.isaf.nato.int/ mission.html](http://www.isaf.nato.int/mission.html), (erişim tarihi: 10 Haziran 2010).
- *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation*, Adopted by Heads of State and Government in Lisbon, Lizbon, Portekiz, 20 November 2010, (çevrimiçi) www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).
- Adamec, Ludwig W., *Afghanistan 1900 – 1923: A Diplomatic History*, (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1967).
- _____, *Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century*, (Tucson: Arizona University Press, 1974).
- *Afghanistan In 2010: A Survey of the Afghan People*, (San Francisco: Asia Foundation 2010).
- “Assistant Secretary of State for South and Central Asian Affairs Richard A. Boucher’s Remarks at Paul H. Nitze School for Advanced International Studies”, Washington, D.C, (October 26, 2007) (çevrimiçi) http://kabul.usembassy.gov/boucher_102607.html, (erişim tarihi: 30 Kasım 2007).
- Bhatia, Michael “Small Arms Flows into and within Afghanistan”, Michael Bhatia ve Mark Sedra (ed.), *Afghanistan, Arms and Conflict: Armed Groups, Disarmament and Security in a Post-War Society*, (London: Routledge, 2008), ss. 38 – 71.

Bremont, 28 November 1979,” Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf>,(erişim tarihi: 10 Kasım 2010).

- Brzezinski, Zbigniew *Memorandum for the Secretary of State*, “Presidential Decisions on Pakistan, Afghanistan and India”, 2 January 1980, Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf>,(erişim tarihi: 10 Kasım 2010).

- _____, *Memorandum for the President* “Reflections on Soviet Intervention in Afghanistan”, 26 December 1979, Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf>,(erişim tarihi: 10 Kasım 2010).

- _____, *The Grand Chessboard*, (New York: Basic Books, 1997).

- Coll, Steve, *Ghost Wars*, (London: Penguin Books, 2004).

- *Composite Report of Pugwash Consultations on Pakistan June – October 2009*, Pugwash Project on South Asia Dialogue, March 2010 (çevrimiçi) www.pugwash.org/reports/rc/sa/consultations_pakistan_2009/Pugwash_Pakistan_Composite_Rept_finalversion.pdf, (erişim tarihi: 12 Haziran 2010).

-Cooper, Helene, “Choosing which war to fight”, *The New York Times*, 24 Şubat 2008.

- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).
- *Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership signed at the NATO Summit, Lizbon, Portekiz, November 20, 2010*, (çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm?, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).
- “Defense Department Activates U.S. Forces-Afghanistan”, October 6, 2008 (çevrimiçi) <http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=12267>, (10 Aralık 2010).
- Deibel, Terry L., *Foreign Affairs Strategy: Logic for America State Craft*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).
- Duner, Bertil, “Proxy Intervention in Civil Wars”, *Journal of Peace Research*, Cilt. 18, No: 4, (Aralık 1981), ss. 353 -361.
- Fischer Joschka, “Speech by Joschka Fischer, Minister for Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany, opening the UN-talks on Afghanistan at Bonn (Petersberg)”, 27 Kasım 2001.
- Fukuyama, Francis, *State Building: Governance and World Order in the 21st Century*, (Ithaca: Cornell University Press, 2004).
- Han, Ahmet K., “Orta Asya’da ABD Varlığı: İç Hilalden Merkez Bölge’ye Yeni Büyük Oyun”, Gülten Kazgan (ed.), *Türkiye – Rusya Arasında İhtilafli Konular ve Çözümleri*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008), ss. 49 -76.
- Hessing Cahn Anne, “Team B. The Trillion-Dollar Experiment I”, *Bulletin of the Atomic Scientist*, , Cilt. 49, No. 3, (Nisan 1993).

- "Karzai Warns Neighbours Against Meddling", *Dawn*, 18 February 2006.
- Kaw, Marita, "Predicting Soviet Military Intervention", *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt. 33, No. 3, (Eylül 1989), ss. 402 – 429.
- Khan, İsmail, "From NWFP to Khyber-Pakhtunkhwa", *Dawn*, 1 Nisan 2010.
- Khanna, Parag, "The Counsel of Geopolitics", *Current History*, (Kasım 2003).
- Kramer, Michael, "Reagan's Own Window of Vulnerability", *New York Magazine*, November 2, 1981, ss. 18 – 20.
- Krauthammer, Charles, "Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, Cilt. 70, No. 1, (Winter 1990 – 1991), ss. 23 – 33.
- Larrabee, Stephen *Memorandum for Zbigniew Brzezinski, "Soviet Policy in Afghanistan"*, 31 December 1979, Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) [http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward %20an%20International% 20 History %20of%20the%20 War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989. pdf](http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf), (erişim tarihi: 10 Kasım 2010).
- *Lisbon Summit Declaration*, Lizbon, Portekiz, November 20, 2010, (çevrimiçi) www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm?mode=pressrelease, (erişim tarihi: 21 Kasım 2010).
- Luttwak, Edward N., "Give War A Chance", *Foreign Affairs*, Cilt. 78, No.4, (Temmuz Ağustos 1999), ss. 36-44.
- Magnus, Ralph H. ve Eden Naby, *Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid*, (Westview: Boulder, 2002).

- Maley, William, *Rescuing Afghanistan*, (London: Hurst & Company, 2006).
- “March 18 Session”, *Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, Cold War International history Project*, E-Dossier No: 4, (Washington D.C: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Kasım 2001).
- “McKiernan Assumes Command of NATO Forces in Afghanistan”, June 3, 2008 (çevrimiçi) <http://www.army.mil/-news/2008/06/03/9617-mckiernan-assumes-command-of-nato-forces-in-afghanistan/> (erişim tarihi: 10 Aralık 2010).
- McLachlan, Keith, “Afghanistan: The geopolitics of a buffer state”, *Geopolitics*, Cilt.2, No: 1, (1997), ss. 82 — 96.
- McMichael, Scott, “The Soviet-Afghan War”, Robin Higham ve Frederick W. Kagan (ed.), *The Military History of the Soviet Union*, (New York: Palgrave, 2002).
- “Meeting of Kosygin, Gromyko, Ustinov, and Ponomarev with Taraki in Moscow”, 20 March 1979, *Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, Cold War International history Project*, E-Dossier No: 4, (Washington D.C: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Kasım 2001).
- *Memorandum for Dr. Zbigniew Brzezinski; U.S. – Soviet relations and Afghanistan, “Afghanistan: Steps in the Framework of U.S. – Soviet Relations”, 31 December 1979, Cold War International History Project, Woodrow Wilson center for International Scholars, (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/Toward%20an%20International%20History%20of%20the%20War%20in%20Afghanistan,%20%201979-1989.pdf>, (erişim tarihi: 10 Kasım 2010).*
- Middle East: The Soviet Flight from Egypt”, *Time*, 31 Temmuz 1972.
- Milani, Mohsen M., “Iran’s Policy Towards Afghanistan”, *Middle East Journal*, Cilt. 60, No. 2, (Bahar, 2006), ss. 235-256.

- “Minutes of Converstaion between Todor Zhivkov and Yasser Arafat” 22 Nisan 1980 (çevrimiçi) <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topicaid=1409&fuseaction=va2.document&identifier=185CF428-423B-763D-9E34D0BA8D62816> &sort =Collection&item = Soviet%20Invasion%20of%20Afghanistan, (erişim tarihi: 17 Aralık 2010).
- Mitrokhin,, Vasili, *The KGB in Aghanistan*, Working Paper no:40, Christian F. Ostermann ve Odd Arne Westad (ed.), Cold War International Project, , (Washington D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, February 2002) (Temmuz 2009 güncellenmiş versiyon), (çevrimiçi) <http://wilsoncenter.org/topics/pubs/ACFAE9.pdf> (erişim tarihi: 12 Ocak 2010).
- *On the situation in Afghanistan*, 6 December 2001, S/RES/1383 (2001), (çevrimiçi) www.unhcr.org/refworld/docid/3c4e94577.html, (erişim tarihi: 10 Aralık 2010).
- *On the situation in Afghanistan*, 20 December 2001, S/RES/1386 (2001), (çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/55/PDF/N0170855.pdf?OpenElement>, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010).
- *Overview of the Afghanistan and Pakistan Annual Review*, December 16, 2010 (çevrimiçi) http://www.foreignpolicy.com/files/fp_uploaded_documents/101216_541.pdf, (erişim tarihi: 9 Aralık 2010) .
- Prados, John, “Team B. The Trillion-Dollar Experiment II”, *Bulletin of the Atomic Scientist*, Cilt. 49, No. 3, (Nisan 1993).
- *President Karzai Speaks on State Building in Afghanistan*, update.unu.edu, Issue 43, November – December 2006 United Nations University, Tokyo (çevrimiçi) http://update.unu.edu/issue43_11.htm, (erişim tarihi: 12 Kasım 2010).
- Rasanayagam, Angelo, *Afghanistan: A Modern History*, (London: I.B. Tauris, 2003).

- “Reykjavik: End of ‘out of area’ debate”, (çevrimiçi) www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48801.htm, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010).
- Reuveny, Rafael ve Aseem Prakash, “The Afghanistan war and the breakdown of the Soviet Union”, *Review of International Studies*, Cilt. 25, (1999), ss. 693 – 708.
- Rogin, Josh, “Team Obama scuttles the term ‘AfPak’”, *Foreign Policy*, January 20, 2010 (çevrimiçi)http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2010/01/20/team_obama_scuttles_the_term_afpak, (erişim tarihi: 21 Ocak 2010).
- Sandler, Todd ve Keith Hartley, *The Political Economy of NATO*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Sprout, Harold “Geography: Political Geography”, *International Encyclopedia of Social Sciences*”, Cilt. 6, (New York: Macmillan and The Free Press,1968).
- Sprout, Harold ve Margaret Sprout, *Foundations of International Politics*, (Princeton: D. Van Nostrand, 1967).
- Spykman, Nicholas J., “Geography and Foreign Policy, 1”, *The American Political Science Review*, Cilt. 32, No. 1, (Şubat 1938).
- Stone, David R., *A Military History of Russia*, (Westport: Praeger Security International, 2006).
- Sultan-I-Rome, “The Durand Line Agreement (1893):- Its Pros and Cons”, *Journal of the Research Society of Pakistan*, Cilt. XXXXI, No.1, (Temmuz 2004), ss. 23-37.
- *The Real Wealth of Nations, Pathways to Human Development: Human Development Report 2010: 20th Anniversary Edition*, UNDP, (New York: Palgrave Mcmillan, 2010).

- *The situation in Afghanistan*, 13 October 2003, S/RES/1510 (2003) (çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/555/55/PDF/N0355555.pdf?OpenElement>, (erişim tarihi: 15 Haziran 2010).
 - “Transcript of CPSU CC Politburo Discussions on Afghanistan, 17-19 March 1979”, *Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, Cold War International history Project*, E-Dossier No: 4, (Washington D.C: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Kasım 2001), ss. 136 -145.
 - Tuathail, Gearóid Ó, *Critical Geopolitics*, (London: Routledge, 1996).
 - Waraich, Omar, “Pakistan Sees An Alternative Endgame In Afghanistan”, *Time.com*, December 22, 2010, (çevrimiçi) www.time.com/time/world/article/0,8599,2039321,00.html (erişim tarihi: 3 Aralık 2010).
 - Westad, Odd Arne, “Concerning the Situation in ‘A’: New Russian Evidence on the Soviet Intervention in Afghanistan *Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, Cold War International history Project*, E-Dossier No: 4, (Washington D.C: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Kasım 2001).
 - Wolf. Matt W., “Stumbling Towards War: The Soviet Decision to Invade Afghanistan”, *Past Imperfect*, Cilt. 12, (2006), ss. 6 - 7 (çevrimiçi) <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/pi/article/view/1580/1106> (erişim tarihi: 17 Aralık 2010).
 - *World Population Prospect:s The 2004 Revision, Highlights*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, (New York: United Nations, 2005).
-

